

Jaargang 191 nummer 6 - 2022

MILITAIRE SPECTATOR

DE SLAG OM CHORA (DEEL 1)

- Politie- en legervrouwen in Afghanistan
- Terugkeerreizen veteranen naar Bosnië
- Op weg naar een Europese Defensie Unie

FOTO MCD, VALERIE KUYPERS

In *Militaire Spectator* 7/8-2022 verschijnt onder meer: 'Mars Voorwaarts en Voorwaarts Mars. Het War Studies Research Centre van de Nederlandse Defensie Academie' van prof. dr. ir. Georg Frerks e.a.

In 2020 heeft de Faculteit Militaire Wetenschappen van de Nederlandse Defensie Academie het War Studies Research Centre (WSRC) opgericht. Het WSRC onderzoekt oorlog en specifiek de rol van de krijgsmacht binnen een bredere (geo)politieke, sociale, economische, juridische en culturele context, internationaal aangeduid met de term *war studies*. Het WSRC beoogt de kennisbasis op het gebied van war studies te versterken, hoogstaand wetenschap-

pelijk onderzoek te verrichten en de opgedane kennis en inzichten uit te dragen en te valoriseren.

Het WSRC omvat meerdere disciplines: Internationale Veiligheidsstudies, Militaire Operationele Wetenschappen, Militaire Geschiedenis en Strategie, Militair Recht, Inlichtingen & Veiligheid, Cyber Security & Cyber Operaties, en Militaire Politie Operaties. De resultaten uit onderzoeken van het WSRC bieden analytische hulpmiddelen voor besluitvormers en officieren op zowel strategisch, operationeel als tactisch niveau en kunnen leiden tot kritische reflectie, heroverwegingen en beleidsaanpassingen. ■

Kijken naar de oorlog

Het is ondertussen al de vierde maand van de oorlog tussen Rusland en Oekraïne. Het menselijk leed is onvoorstelbaar, niet in de laatste plaats door de gruwelijkheden die de Oekraïense burgerbevolking moet doorstaan. Dat leed komt via de media, maar ook via de aanwezigheid van vele vluchtelingen in Europa heel direct tot ons. Dat toont ons wederom de verschrikkelijke kant van ons beroep, iets waar wij onze ogen natuurlijk nooit voor mogen sluiten.

Natuurlijk zijn er ook professionele redenen om aandacht te schenken aan wat er momenteel in de Oekraïne gebeurt. Zo drukt de Russische inval ons weer op het feit dat oorlogen nog steeds aan een land opgedrongen kunnen worden, zelfs anno 2022 in Europa. Daardoor is de NAVO weer helemaal terug op het toneel, is er een verhoogde paraatheid aan de grens en willen Finland en Zweden versneld lid worden. Doordat de Russische president Poetin regelmatig verwijst naar nucleaire wapens is ook die spanning uit de Koude Oorlog weer geheel teruggekeerd.

Maar het meest springt toch wel het onvoorspelbare verloop van de oorlog in het oog. Telkens weer verandert het beeld dat opdoemt van de wijze waarop deze sinds 24 februari gevoerd wordt. Het is een nauwelijks te ontwarren kluwen van verschillende stijlen van oorlogvoering, variërend van het belegeren van steden, via de loopgraven uit de Eerste Wereldoorlog en de manoeuvres uit de Tweede Wereldoorlog terug naar de Partizanen sinds Napoleon en dat gecombineerd met de inzet van de allernieuwste wapensystemen die aan de toekomstige oorlogvoering doen denken. En dit alles gebeurt ook nog onder de constante dreiging van de inzet van massavernietigingswapens.

Niet voor niets noemde Carl von Clausewitz oorlog ‘ein wahres Chamäleon, weil er in jedem konkreten Falle seine Natur etwas ändert’.¹ We kunnen dus niet zomaar een oude of juist een moderne stijl van oorlogvoering op de huidige plakken en we moeten ook heel terughoudend zijn om onze eigen, moderne doctrines nu in Oekraïne te willen terugzien. Die oorlog volgt zijn eigen natuur en pas na afloop zal blijken wat dat eigen karakter nu feitelijk is geweest, zoals ook alleen achteraf te zeggen is welke kleuren de kameleon allemaal heeft aangenomen.

Er is dus alle reden om nauwgezet het nieuws te blijven volgen over het verloop van de oorlog om zodoende eerdaags zelf een gewogen oordeel te kunnen vormen. De onverwachte wendingen die de strijd regelmatig laat zien zijn kenmerkend voor onze professie en zoals gewoonlijk is de uitslag nog ongewis. De oprichters van de *Militaire Spectator* wisten dat ook en daarom gebruikten zij dat ouderwetse woord voor ‘toeschouwer’. Eerst moesten de toeschouwers ter plaatse ons vertellen wat er allemaal was voorgevallen, dan pas konden er diepere verbanden worden gelegd. Destijds waren er natuurlijk nog geen snelle media die bijna *realtime* beelden uit het oorlogsgebied verzorgden. Nu is dat wel zo en dat maakt dat we thuis toeschouwer zijn geworden. Misschien dat die overvloedige beelden ons het idee geven dat we het overzicht wel al hebben, maar dat zal ongetwijfeld nog ruw verstoord gaan worden. We zullen eerst gewoon moeten kijken. ■

1 Carl von Clausewitz, *Vom Kriege* (Bonn, Ferd. Dümmlers Verlag, 19e druk, 1973) Boek I, hfd. 1, blz. 212.

UITGAVE

Koninklijke Vereniging ter Beoefening
van de Krijgswetenschap
www.kvbk.nl
E info@kvbk.nl
facebook.com/KVBKsecretaris
twitter.com/kvbk1

Secretaris en ledenadministratie

Majoor R. Verheijen MA
E secretaris@kvbk.nl
Nederlandse Defensieacademie (NLDA)
Sectie MOW
Ledenadministratie KVBK
Postbus 90002, 4800 PA Breda
E ledenadministratie@kvbk.nl

REDACTIE

Igen b.d. ir. R.G. Tieskens (hoofdredacteur)
drs. A. Alta
kol Marns drs. G.F. Booij EMSD
Itkol drs. L. Boskeljon-Horst
kol dr. A.J.H. Bouwmeester
prof. dr. A. ten Cate
dr. A. Claver
drs. P. Donker
cdre KLu b.d. F. Groen (plv. hoofdredacteur)
kol ir. M.P. Groeneveld
kap (R) L.J. Leeuwenburg-de Jong MA
(e-outreach)
kol mr. dr. B.M.J. Pijpers
mr. drs. A. van Vark KMar
ktz drs. H. Warnar

BUREAU REDACTIE

M. Katsman MA
dr. F.J.C.M. van Nijnatten (eindredactie)
NIMH
Postbus 90701
2509 LS Den Haag
T 070 – 316 51 20
E redactie.militaire.spectator@mindef.nl
www.militairespectator.nl
facebook.com/militaire-spectator
twitter.com/milspectator

De Militaire Spectator is
aangesloten bij de European
Military Press Association

LIDMAATSCHAP

binnenland € 30,00
studenten € 22,50
buitenlandtoeslag € 5,00

OPMAAK

Coco Bookmedia

DRUK

Wilco Meppel
ISSN 0026-3869
Nadruk verboden

Coverfoto: Een pantserhouwitzer van de 14e afdeling veldartillerie (B-batterij, C-peloton) vuurt met zijn 155mm-kanon vanaf Kamp Holland in Uruzgan op vijandelijke stellingen in Chora, juni 2007
Foto: MCD, Gerben van Es

FOTO: MCD, GERBEN VAN ES

312

De Slag om Chora (deel 1)

Ivor Wiltenburg, Lysanne Leeuwenburg en Martijn van der Vorm

De Slag om Chora in juni 2007 is in meerdere opzichten een belangrijke gebeurtenis geweest voor Nederland, en de Nederlandse krijgsmacht in het bijzonder.

Terugkeerreizen veteranen naar Bosnië

Nicole Immler, Siri Driessen en Jeannette van Brenk

Honderden Dutchbat-III veteranen mogen sinds dit voorjaar op terugkeerreis naar Bosnië-Herzegovina, maar wanneer zijn zulke reizen zinvol?

352

Politie- en legervrouwen in Afghanistan

Angelique Huizenga

De veiligheidssituatie van Afghaanse politie- en legervrouwen is na de NAVO-interventie verslechterd doordat genderconcepten in de clansamenleving niet aanslaan.

Op weg naar een Europese Defensie Unie

Robert Beeres, Myriame Bollen en Marion Bogers

Met onderzoek is vast te stellen of de 25 EU-landen binnen de PESCO naar elkaar zijn toegeegroed in het bieden van EU-brede veiligheid en defensie.

EN
VERDER

EDITORIAAL	Kijken naar de oorlog	309
TEGENWICHT	Gevechtskracht?	360
BOEKEN	<i>I Alone Can Fix It</i>	362
RETROSPECTATOR	'Duidelijk maken waar de grenzen van het toelaatbare lopen'	364
GASTCOLUMN	De vijfde golf van toekenning van vaandelsopdriften	366

De Slag om Chora

Deel 1: Een reconstructie van de junidagen in 2007

Ivor Wiltenburg MA, Lysanne Leeuwenburg MA en Martijn van der Vorm MA*

De Slag om Chora in 2007 is in meerdere opzichten een belangrijke gebeurtenis geweest voor Nederland en de Nederlandse krijgsmacht in het bijzonder. De landmacht presenteerde het in *roadshows* als een grote overwinning, maar nationaal en internationaal was er ook kritiek op het Nederlandse optreden. In dit eerste deel van een tweeluik over de Slag worden de gevechten rond Chora gereconstrueerd. In het tweede deel volgt een wetenschappelijke militair-operationele analyse.

Het Chora District Center in Uruzgan, Afghanistan, is in juni 2007 (deze maand 15 jaar geleden) het decor van gevechten tussen de Nederlandse troepen van de International Security Assistance Force (ISAF)-missie en vijandelijke groepen (Anti-Coalition Militia of ACM).¹ De ACM tracht op gewelddadige wijze Afghaanse veiligheidstroepen en hun ondersteunende – merendeels Nederlandse – ISAF-eenheden uit het bestuurscentrum van het district Chora te verdrijven, maar door militair ingrijpen kan dit uiteindelijk worden voorkomen. Deze gevechten zijn in Nederland bekend geworden als de Slag om Chora.

De Slag om Chora is in meerdere opzichten een belangrijke gebeurtenis geweest voor Nederland, en de Nederlandse krijgsmacht in het bijzonder. De gevechten zorgen in de eerste plaats voor een betere bewustwording in het Nederlandse publieke debat over de aard van de ISAF-missie in Uruzgan. Voorheen is er veelal gebruik gemaakt van het frame ‘opbouwmissie’ – een niet bestaande term in de *Nederlandse Defensie-doctrine* – dat een verkeerde voorstelling blijkt van de werkelijkheid ter plaatse.² In de tweede plaats werd de Slag om Chora door de Koninklijke Landmacht gepresenteerd als een grote overwinning tijdens een serie *roadshows* langs kazernes en eenheden, waarbij officieren die betrokken waren bij de gevechten duiding gaven aan de gebeurtenissen. De link met de val van Srebrenica in 1995 werd hierbij veelvuldig gemaakt, waarbij de Slag om Chora werd gebruikt als een vorm van verschoning, aangezien de Nederlandse troepen deze keer wel in staat waren gebleken om vasthoudend militair te reageren tegen een oplopende dreiging.³

Hoewel de gevechten in Chora werden gepresenteerd als een grote militaire overwinning, was er nationaal en internationaal echter ook kritiek op het Nederlandse optreden, met name over de legaliteit van de Nederlandse escalatie, waarbij gebruik was gemaakt van vuur- en luchtsteunmiddelen om de ACM te slijten en hun troepenopbouw te verstoren.⁴ Hoewel uit

* Majoor Ivor Wiltenburg, majoor Martijn van der Vorm en kapitein (r) Lysanne Leeuwenburg doen promotieonderzoek aan de Nederlandse Defensie Academie. Het tweede deel van dit artikel, *De Slag om Chora. Deel 2: Zoekende tussen trots en controversie* verschijnt in *Militaire Spectator* 7/8-2022.

1 De vijandelijke tegenstand in Afghanistan wordt vaak aangeduid als ‘Taliban’, maar dit is een simplificatie van de werkelijkheid in Uruzgan. Voor dit artikel wordt gebruik gemaakt van de term ‘Anti-Coalition Militia’ (ACM).

2 H. van Griensven, ‘It’s all about the Afghan people. Eén jaar 1 (NLD/AUS) Task Force Uruzgan’, *Atlantisch Perspectief*, Vol. 31, No. 6 (2007) 4-10.

3 M. Kitzen, S. Rietjens en F. Osinga, ‘Soft Power, the Hard Way. Adaptation by the Netherlands’ Task Force Uruzgan’, in: T. Farrell, F. Osinga en J.A. Russell (red.), *Military Adaptation in Afghanistan*, (Stanford, Stanford University Press, 2013) 159-191.

4 Zie: AIHRC and UNAMA joint investigation into the civilian deaths caused by the ISAF operation in response to a Taliban attack in Chora district, Uruzgan on 16th June 2007; Openbaar Ministerie: ‘Geweldsaanwending Chora rechtmatig’ (persbericht, 30 juni 2008); Human Rights Watch, ‘Troops in Contact. Airstrikes and Civilian Deaths in Afghanistan’ (8 september 2008); Afghanistan Independent Human Rights Commission/United Nations Assistance Mission in Afghanistan.

een viertal onderzoeken en uit toetsing aan het oorlogsrecht door het Openbaar Ministerie niet is gebleken dat de Nederlandse inzet onrechtmatig was, loopt er op dit moment nog een civiele rechtszaak tegen de Staat der Nederlanden over de rechtmatigheid van de Nederlandse geweldsmiddelen. Ook is er voortdurend interesse in de Slag om Chora vanuit de media, waarbij documentaires, artikelen en boeken zijn geschreven die verhalen dat de gebeurtenissen van juni 2007 en het narratief van Defensie daarover nog altijd veel vragen oproepen.

Ondanks de aanhoudende interesse in het onderwerp was er – tot september 2021 – geen wetenschappelijke militair-operationele analyse van de Slag om Chora beschikbaar. Er zijn

verschillende reconstructies gemaakt, maar die zijn beperkt in scope, methodologisch gemankeerd of anderszins incompleet. De focus heeft in hoge mate gelegen op de periode 16-19 juni 2007, waarin het merendeel van de gevechten is gevoerd tussen ISAF-troepen en de ACM, maar hierbij is onvoldoende stilgestaan bij de complexiteit van de geografische, demografische en politieke omgeving waarin de besluitvormingsprocessen over de strijd hebben plaatsgevonden. Hierbij heeft het vergrootglas ook primair gelegen op de inzet van de vuur- en luchtsteunmiddelen en op de Afghaanse burgerslachtoffers die daarbij zijn gevallen. Dit doet echter onvoldoende recht aan het begrip over de beweegredenen van de hogere commandanten in Uruzgan in 2007. Tevens is er relatief veel en

*Een positie vanaf de White Compound
kijkt in westelijke richting uit over de
Baluchi-vallei*

FOTO LARRY HAMERS

eenzijdig aandacht geweest voor de inzet van de reguliere infanterie-eenheden die als Battlegroup (BG) deel uitmaakten van de Task Force Uruzgan (TFU)-structuur. Daardoor is er in het discours over de Slag om Chora een hiaat in de geschiedschrijving ten aanzien van de inzet van de Nederlandse Special Operations Forces (SOF) van Special Operation Task Force 'Viper', het Operational Mentoring and Liaison Team (OMLT) dat het Afghaanse leger trainde en begeleidde, en het Provincial Reconstruction Team (PRT). Als laatste heeft de Directie Communicatie van Defensie ervoor gekozen om buiten lopende rechtszaken te blijven, waardoor ook hiervandaan nauwelijks wordt gecommuniceerd over de Slag om Chora.⁵

Bovengenoemde zaken hebben geleid tot de behoefte aan een volledige en genuanceerde reconstructie van de Slag om Chora. Deze reconstructie is in september 2021 als *occasional paper* uitgekomen met de titel *The Battle of Chora. A Military Operational Analysis of the Defence of the Chora District in 2007*, uitgegeven door het War Studies Research Centre (WSRC) van de Faculteit Militaire Wetenschappen van de Nederlandse Defensie Academie.⁶ Dit occasional paper heeft als doel een waarheidsgetrouwe weergave te presenteren van de opeenvolgende gebeurtenissen tijdens de Slag om Chora, alsmede duiding te geven aan de militaire afwegingen die in 2007 zijn gemaakt, zonder overigens in te gaan op de juridische discussie rond deze operatie.

Dit artikel is een bewerking en vertaling van het bovengenoemde occasional paper en vormt onderdeel van een tweeluik. Het eerste deel

omvat een reconstructie van de gebeurtenissen voor, tijdens en na de junidagen van 2007. Het tweede artikel duidt vervolgens de gebeurtenissen en door de commandanten genomen beslissingen. Voor een uitgebreidere uiteenzetting verwijzen we naar het occasional paper van het WSRC zelf.

Methodologie

Voor het occasional paper is gebruik gemaakt van een variëteit aan primaire en secundaire bronnen. 25 semi-gestructureerde interviews zijn gehouden met mensen die hebben bijgedragen aan de voorbereiding en uitvoering van de Slag om Chora. Ook is gebruik gemaakt van *after-action reviews* die zijn opgemaakt kort na de gebeurtenissen van juni 2007. Tevens hebben de auteurs toegang gekregen tot de persoonlijke archieven van een aantal militairen die hebben deelgenomen aan de gevechten. Secundaire bronnen die zijn geraadpleegd zijn de voordrachten voor vaandel- en standaardopschriften die zijn geschreven door betrokken regimenten en korpsen en de onderzoeken van de Commissie Dapperheidsonderscheidingen CLAS. Andere gebruikte secundaire bronnen zijn boeken en artikelen die zijn verschenen in zowel de militaire vakliteratuur alsook nationale kranten en periodieken.

Prelude

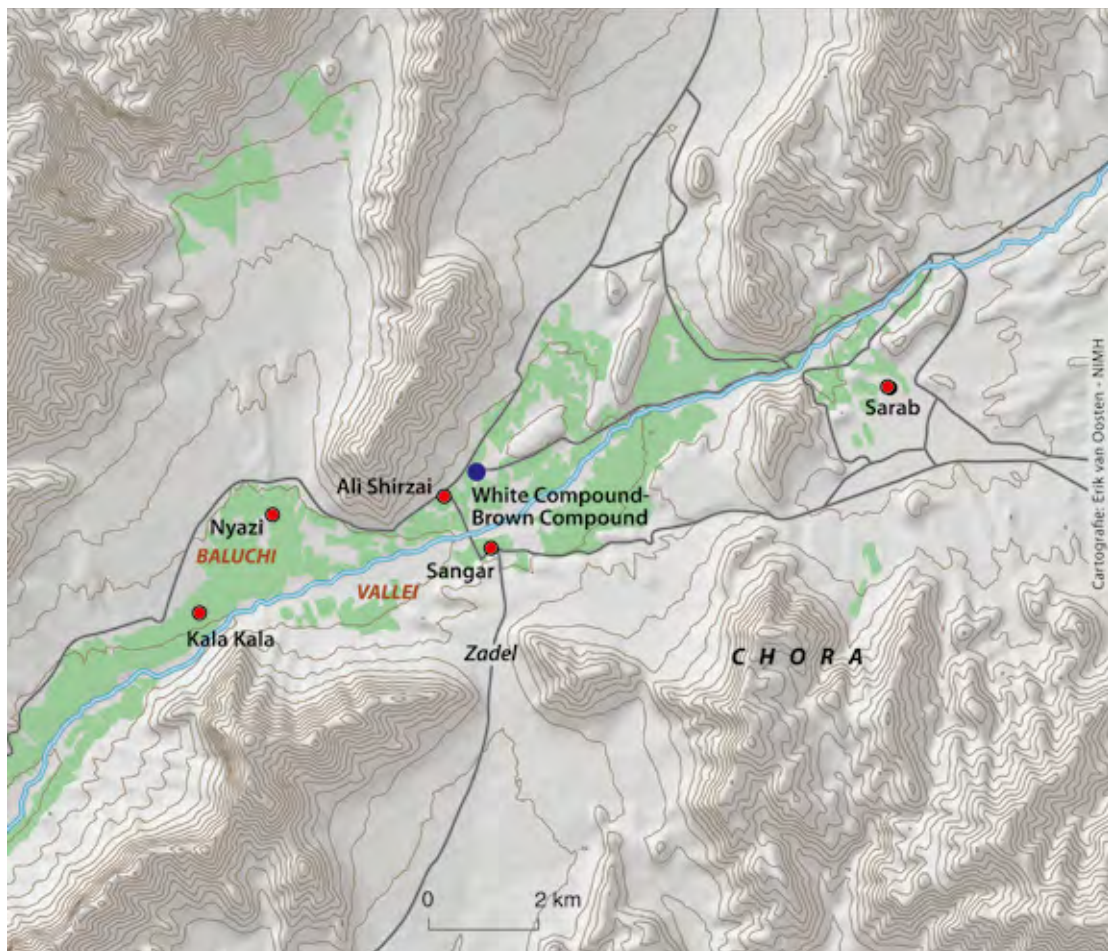
De TFU was vanaf augustus 2006 actief in Uruzgan. De politieke besluitvorming rond de militaire inzet wordt uitvoerig besproken in het occasional paper.⁷ Voor dit artikel is het van belang dat er is besloten tot een Nederlandse militaire inzet van 1200 militairen naast een Australisch detachement van enkele honderden manschappen. Al tijdens de eerste BG-rotatie was er kritiek op het Nederlandse personeelsplafond van circa 1200, aangezien de op de klassieke counterinsurgency (COIN)-theoretici gebaseerde 'inktvlek'-gedachte niet uitvoerbaar is met zo'n gering aantal gevechtstroepen.⁸ Het verruimen van het aantal troepen blijkt politiek onhaalbaar, maar het uitbreiden van de 'inkt-

5 I. Wiltenburg en L. Leeuwenburg, *The Battle of Chora. A Military Operational Analysis of the 2007 Defence of the Chora District Centre in Uruzgan Province, Afghanistan* (Breda, War Studies Research Centre, 2021).

6 Ibid.

7 L. Hazelbag, 'Political decision making of the mission in Uruzgan, a reconstruction', in: M. de Weger, F. Osinga en H. Kirkels (red.), *NL-ARMS 2009 – Complex operations. Studies on Lebanon (2006) and Afghanistan (2006-present)* (Breda, Nederlandse Defensie Academie, 2009) 251-276; M. Grandia, *Deadly Embrace. The Decision Paths to Uruzgan and Helmand* (Faculteit der Sociale Wetenschappen, Universiteit Leiden, 2015).

8 R. Coenen, 'Counterinsurgency Operaties. Geen succesvol optreden zonder gedegen kennis', *Carré*, Vol. 30, No. 1 (2007) 18-20; P. v.d. Sar, 'Kick the Enemy Where it Hurts Most. De steun van de lokale bevolking, daar gaat het om', *Carré*, Vol. 30, No. 1 (2007).

De Baluchi-vallei in Afghanistan

vlek', de invloedssfeer van ISAF, heeft wel een steeds grotere permanente aanwezigheid nodig. Initieel wordt er gepland op een tweetal Afghan Development Zones (ADZ's) in Uruzgan: een in en rond de provinciehoofdstad Tarin Kowt en een in en rond het stadje Deh Rawod. In deze ADZ's zouden de ISAF-troepen onder het Defence, Development en Diplomacy (3D)-mantra trachten de Afghaanse bevolking in Uruzgan te begeleiden naar een vreedzame provincie onder een stabiel centraal Afghaans gezag.

In het voorjaar en de zomer van 2006 zijn Nederlandse en Australische Special Forces betrokken bij harde gevechten tegen de ACM. Aan het begin van TFU-1 (augustus-september)

voeren de Australiërs de operatie Bells uit, waarbij ze de Baluchi-vallei in het Chora District zuiveren van vijandelijke elementen.⁹ Hierna trekken de Australische Special Forces zich terug, waardoor het niet duidelijk is wie van de coalitie in Uruzgan de volgende stap moet zetten in het *clear-hold-build*-principe dat wordt voorgestaan volgens de ideeën van de klassieke COIN-theoretici.¹⁰ De TFU heeft geen capaciteit voor een permanente aanwezigheid, dus wordt

9 A. ten Cate en M. van der Vorm, *Callsign Nassau. Dutch Army Special Forces in Action in the New World Disorder* (Leiden, Leiden University Press, 2016).

10 G. Dimitriu en B. De Graaf, 'The Dutch COIN Approach. Three Years in Uruzgan, 2006-2009', *Small wars & insurgencies*, Vol. 21, No. 3 (2010) 429-458; M. Huizing, 'Basisprincipes van klassieke counterinsurgency. Achterhaald in moderne operaties?', *Militaire Spectator* 181 (2010) (2) 44.

besloten om regelmatig patrouilles naar Chora te sturen om enig beeld te houden bij de gang van zaken in het district. Dit is ook het geval als TFU-2, onder leiding van kolonel Hans van Griensven, en Battlegroup-3, geleid door luitenant-kolonel Rob Querido, hun voorgangers aflossen. In het Chora District zijn tevens een aantal checkpoints van de Afghaanse Nationale Politie (ANP) aanwezig. De belangrijkste zijn de politieposten bij Kala Kala, Nyazi en Sarab.

De Slag om Chora is, in tegenstelling tot de algemene perceptie, geen vierdaagse gebeurtenis geweest. De gevechten tussen 16 en 19 juni 2007

zijn slechts een culminatie van de opbouwende spanning in Uruzgan, en met name in het Chora District, die al maanden merkbaar is. Eind april blijkt dat de politiepost bij Kala Kala door ACM is overlopen.¹¹ Gesteund door de Battlegroup weet de ANP enkele dagen later de post te heroveren. Dit incident leidt tot een sterkere aanwezigheid van de TFU in Chora.¹² Vanaf eind april zijn er op permanente basis Nederlandse infanteriepelotons van de Alfa-Compagnie (afkomstig van 13 Regiment Stoottroepen Prins Bernhard) van de Battlegroup aanwezig in het gebied. De compagniesstaf neemt zijn intrek in de White Compound, een door de Amerikanen gefinancierd complex dat dienst doet als overheidsgebouw, in Ali Shirzai, het grootste plaatsje in het Chora District. De overige twee compagnieën van de Battlegroup (Bravo- en Charlie-Compagnie, afkomstig van 42 Regiment Limburgse Jagers) zijn verantwoordelijk voor de ADZ's Tarin Kowt en Deh Rawod.

11 *Persoonlijk archief van officier H.*

12 M. Kitzen, *The Course of Co-option. Co-option of Local Power-holders as a Tool for Obtaining Control Over the Population in Counterinsurgency Campaigns in Weak Societies: with Case Studies on Dutch Experiences During the Aceh War (1873-c. 1912) and the Uruzgan Campaign (2006-2010)* (Breda, Nederlandse Defensie Academie, 2016) 238; N. van Bommel, *Task Force Uruzgan. Waargebeurde verhalen van onze soldaten* (Amsterdam, Meulenhoff, 2009) 60.

Nederlandse voertuigen staan geparkeerd voor de White Compound in april 2007

FOTO MCD, SJOERD HILCKMANN

Gedurende mei 2007 worden meerdere inlichtingenrapporten onder de aandacht van kolonel Van Griensven gebracht. Er zou een opbouw zijn van ACM-troepen in de Dehrafshanvallei, ten noorden van Tarin Kowt.¹³ Tussen 22 en 24 mei 2007 voert de TFU de operatie Hunter Fox uit om de vijandelijke activiteiten in kaart te brengen. Hoewel een van de pelotons fel onder vuur wordt genomen en ISAF-eenheden worden bestookt met mortiervuur en klein-kaliberwapens, kan er geen grootschalige aanwezigheid van ACM worden vastgesteld.¹⁴

Aan het einde van operatie Hunter Fox brengt Van Griensven een bezoek aan de White Compound, waar hij wordt gebriefd door de compagniescommandant over de mogelijk penibele situatie in het district. De compagniescommandant vraagt vanwege de toenemende dreiging om meer coalitietroepen.¹⁵ Op 5 juni wordt zijn wens vervuld en arriveren dertig soldaten van de Afghan National Army (ANA),

samen met drie Nederlandse mentoren van het OMLT.¹⁶ Zij nemen hun intrek in de naast de White Compound gelegen Brown Compound. De meeste Afghaanse militairen hebben slechts een rudimentaire militaire opleiding van enkele weken gevolgd en belangrijke vaardigheden als schietvaardigheid, onderlinge communicatie en planning zijn – naar westerse maatstaven – ver onder de maat.¹⁷

De extra troepen zijn desondanks hard nodig, zeker omdat een dag eerder een gevecht is uitgebroken tussen het verkenningspeloton van de Battlegroup en ACM in de plaats Nowri,

13 Powerpoint 'FRAGO 01 Hunter Fox, Revision 1 to Phase 2' (unclassified); *Persoonlijk archief C-Bravo-Compagnie*.

14 *Interview brigade-generaal R.J. Querido*, 10 mei 2021.

15 *E-mailcorrespondentie met de C-Alfa-Compagnie*, 7 mei 2021.

16 Het verzoek van de commandant Charlie-Compagnie is een van meerdere verzoeken aan Regional Command South van ISAF geweest voor meer Afghaanse militairen.

17 *Interview officier C.*, 22 april 2020; *Interview met onderofficier D.*, 11 juni 2020.

Een Afghaanse politiepost met zicht op de green zone

FOTO MCD, GERBEN VAN ES

30 kilometer ten noordoosten van Ali Shirzai.¹⁸ Jachtvliegtuigen werpen meerdere bommen af op stellingen van de ACM, waarbij ingeschat wordt dat er enkele tientallen slachtoffers aan de kant van de vijand vallen. De felheid waarmee Nowri wordt verdedigd door de ACM past in het beeld van operatie Hunter Fox, toen eveneens werd standgehouden door ACM ondanks de toegebrachte verliezen.¹⁹ Verder is relevant dat onderschept radioverkeer van de ACM in Nowri bevestigt dat er vijandelijke strijders van buiten Afghanistan in het gebied zijn. Ook dit is eerder gerapporteerd, maar de vreemde talen op de radio bevestigen deze inlichtingen. De aanwezigheid van buitenlandse strijders is van belang, omdat zij vaak beter opgeleid en getraind zijn dan de lokale ACM-strijders.

Op vrijdag 15 juni voert de Bravo-Compagnie samen met het Afghaanse leger een *cordon and search*-operatie uit in Seyyedín, iets ten noorden

van Tarín Kowt. Op de terugweg wordt de patrouille onder vuur genomen met een 107mm-raket. De eenheden vuren terug, waarna de compagnie haar weg vervolgt richting Kamp Holland. Rond het middaguur hebben ze zicht op Tarín Kowt en zien van enkele kilometers afstand een explosie in de stad. Dit blijkt een zelfmoordaanslag te zijn waarbij een *insurgent* explosieven laat ontploffen op het moment dat een Nederlands militair voertuig passeert. Bij deze aanslag komen meerdere Afghaanse burgers en de Nederlandse soldaat der eerste klasse Timo Smeehuijzen – eveneens van de Bravo-Compagnie – om het leven. Verschillende anderen raken gewond.²⁰ Deze aanslag wordt vaak gezien als de start van het ACM-offensief rond Chora. Een causaal verband tussen beide gebeurtenissen is echter niet vast te stellen.

16 juni

De eerder opgemerkte spanningen rondom Chora komen tot ontbranding op 16 juni wanneer in de vroege ochtend de politieposten

18 Persoonlijk archief officier T.; Powerpoint presentation 'NOWRI', 3 oktober 2007 (unclassified).

19 'AAR 15-21 June, B-coy 42 BLJ', (unclassified); Persoonlijk archief C-Bravo-Compagnie.

20 Interview officier A., 23 juni 2020.

Kala Kala, Nyazi en Sarab worden aangevallen door ACM. Hoewel er geen zicht is op de posten, stellen de Nederlanders in Ali Sherzai al snel vast dat Nyazi inderdaad is omsingeld.²¹ De commandant van de Alfa-Compagnie in het Chora District Center stuurt twee pelotons infanterie naar de posten om daar te ondersteunen. Op dit moment wordt er ook een Troops in Contact (TIC) afgekondigd, waardoor er mogelijkheden zijn om vuur- en luchtsteunmiddelen aan te vragen. De pantserhouwitser op Kamp Holland, hoewel formeel onder bevel gesteld van de Battlegroup, mag alleen worden ingezet na toestemming van de TFU-commandant. Gedurende 16 juni wordt er veelvuldig geschoten tussen ACM en pelotons van de Alfa-Compagnie. De compagnie maakt hierbij vooral gebruik van de automatische wapens op de voertuigen, van mortieren en van de toegewezen luchtsteun van coalitievliegtuigen, waarbij er vanuit min of meer statische locaties vuur wordt uitgewisseld vanaf hoger gelegen gebieden op de plekken waar de coalitietroepen ACM waarnemen.

Kolonel Van Griensven en luitenant-kolonel Querido zoeken vanaf Kamp Holland naar mogelijkheden om de druk op Chora te verminderen. Er zijn niet veel pelotons Nederlandse infanterie in Kamp Holland: het peloton waarop de IED-aanslag is gepleegd, is aangewezen voor de wacht, en een ander peloton is aanwezig op patrouillebasis Poentjak in de Dehrafshan-vallei. Mogelijkheden om Chora te versterken zijn daardoor beperkt tot twee pelotons van de Bravo-Compagnie, het verkenningspeloton van de Battlegroup en de aanwezige Nederlandse Special Operations Forces Taakgroep, beter bekend als Viper, ongeveer van pelotonsgrootte. Van Griensven besluit een misleidingsaanval uit te laten voeren door Viper via de Baluchi-vallei, gesteund door twee infanteriepelotons onder leiding van de commandant van de Bravo-Compagnie.²² Het idee is dat deze aanval de aandacht van de ACM afleidt van Chora District Center en dat de leiders van de ACM versterkingen richting het zuiden zullen sturen. Viper en de Bravo-Compagnie verplaatsen in de avond van 16 juni naar de zuidelijke pas van de Baluchi-vallei voor een actie de volgende dag.

Aan het einde van de middag op 16 juni worden de drie Nederlandse pelotons in Chora wederom onder vuur genomen met mortieren en de checkpoints van de ANP liggen ook nog steeds onder vuur. De voortdurende gevechten, eerdere waarnemingen van colonnes met vijandelijke strijders, het onoverzichtelijke terrein en de inlichtingenrapporten geven aanleiding tot zorg. De commandant van de Alfa-Compagnie stelt aan de hogere echelons de vraag: 'Wat is Chora ons waard?'²³ Dit is een belangrijke vraag, want het verdedigen van een oord heeft consequenties; nevenschade, slachtoffers onder de burgerbevolking en doden en gewonden aan eigen zijde behoren tot de mogelijkheden. De compagniescommandant in Chora legt daarmee de opties op tafel: blijven of vertrekken. TFU-commandant Van Griensven houdt aan het begin van de avond een overleg met Querido, verscheidene staf-officieren en de militair jurist van de TFU.²⁴ Op dit moment is de ernst van de situatie voor betrokkenen duidelijk. Al eerder zijn er berichten binnengekomen dat de ACM zich aan het concentreren is in het gebied. Over de sterkte van de vijandelijke troepen zijn verschillende bronnen echter niet eenduidig: de aantallen variëren tussen 150 en 1000 vijandelijke strijders. De White Compound ligt centraal in het district, maar is makkelijk gedekt te benaderen en dus kwetsbaar voor een directe aanval.

Querido is een voorstander van loslaten; hij ziet weinig heil in het behoud van het gebied en hij heeft er geen vertrouwen in dat er toestemming komt vanuit de hogere echelons om het geweldsniveau te escaleren. Ook onderkent hij logistieke problemen en heeft hij zorgen om de veiligheid van zijn mensen. Van Griensven heeft andere argumenten die hij meeneemt in zijn afweging: er zijn meerdere rapporten binnengekomen over

21 P. ter Velde, *Kabul & Kamp Holland. Over de stad en de oorlog* (Schoorl, Conserve, 2008) 159; Van Bommel, *Task Force Uruzgan*, 65.

22 Een van deze pelotons (6.9) waren de verkenner van het ISTAR-detachement; zij vielen dus niet organiek onder bevel van de Bravo-Compagnie.

23 R. Boere, 'Nederlandse commandant over Chora: 'Ik heb besluiten genomen die veel mensenlevens hebben gekost'', *Algemeen Dagblad*, 27 maart 2021. Zie: <https://www.ad.nl/binnenland/nederlandse-commandant-over-chora-ik-heb-besluiten-genomen-die-veel-mensenlevens-hebben-gekost-a53ea0ea/>.

24 G. Kooij, *AAR Concerning the Events Around Chora (16-20 June)* CLAS (Den Haag, NIMH, 2007) 3.

misdaden van ACM tegen de lokale bevolking en het verlaten van het district zou grote gevolgen kunnen hebben voor alle lokale Afghanen die hebben samengewerkt met ISAF.²⁵ Ook kan een terugtrekking door de ACM worden gebruikt in hun propagandacampagne en daardoor grote schade opleveren voor de geloofwaardigheid van ISAF. Reflecterend op zijn beslissing onderkent Van Griensven jaren later ook dat een terugtrekking grote schade had toegebracht aan het imago van de Nederlandse krijgsmacht, dat na de val van Srebrenica internationaal niet in hoog aanzien stond. Er is een scherpe discussie over de beide opties in het kantoor van de TFU-commandant, maar uiteindelijk besluit Van Griensven om het districtscentrum van Chora te verdedigen. Querido bereidt zich daarop voor door zelf naar Chora af te reizen en in eigen persoon de situatie te beoordelen. De BG-staf gaat ondertussen aan het werk om verschillende mogelijke plannen uit te werken.

TFU-commandant Van Griensven is bereid al zijn middelen in te zetten om Chora te behouden en beroept zich hierbij op het principe van zelfverdediging. De inzet van de pantserhouwitser hoort hier ook bij, al beseft de kolonel dat hij hiervoor zijn hogere niveaus moet raadplegen. Van Griensven informeert eerst de commandant van Regional Command South (RC/S), de Britse generaal-majoor Jacko Page in Kandahar over zijn beslissing om artillerie in te zetten, in voorkomend geval zonder directe waarneming. In een telefoongesprek met Van Griensven gaat Page gaat hiermee akkoord. Aansluitend belt de kolonel met Den Haag, waar hij generaal Dick Berlijn, de Commandant der Strijdkrachten, informeert over de situatie en zijn besluit.²⁶

Het PRT is ondertussen bezig met het informeren van de lokale bevolking in Chora. Via de verschillende contacten die zij hebben met stamhoofden en lokaal leiderschap pogen de militairen iedereen te bereiken en te overtuigen

het gebied te verlaten.²⁷ Naast het informeren van de burgerbevolking neemt de commandant van het PRT contact op met een lokale krijgsheer, Rozi Khan. Khan is een leider van de Barakzai-stam en heeft veel invloed in Chora.²⁸ Tijdens het gesprek geeft Rozi Khan aan dat hij bereid is de Nederlandse troepen met zijn strijders te assisteren bij het behouden van het Chora District.

Een andere gelijktijdige poging om meer troepen ter beschikking te krijgen is gericht op de Australiërs. Het resultaat hiervan is echter beperkt. De Australische troepen van de Reconstruction Task Force (RTF) maken deel uit van de TFU, maar er is van tevoren al bepaald dat de Australische gevechtstroepen van deze taakgroep alleen gebruikt kunnen worden voor het beveiligen van Australische wederopbouwprojecten en niet voor andere TFU-operaties. Ook de Australische SOF (TF-66) zijn weer in het gebied na een periode van afwezigheid. Doordat zij echter nog niet *fully operational capable* zijn, mogen ook zij niet worden betrokken bij offensieve TFU-operaties zonder toestemming vanuit Canberra. Er wordt hierover contact gezocht met Australië. Uiteindelijk mogen de Australische infanteriepelotons van de RTF wel enkele posities in Tarin Kowt bezetten. Hierdoor is er geen dreiging van IED's op de route en kunnen de overige ISAF-militairen sneller naar Chora verplaatsen.

17 juni

In de nacht van 16 op 17 juni lopen een aantal acties simultaan; kort na middernacht opent de Nederlandse pantserhouwitser het vuur op doelen in de Baluchi-vallei. Het doel van het artillerievuur is het verstoren van de opbouw van de ACM. Om nevenschade zoveel mogelijk te voorkomen, wordt er alleen met enkele schoten indirect vuur uitgebracht op kruispunten, velden en andere locaties waar de TFU geen burgerbevolking verwacht, maar die wel in verband zijn gebracht met ACM-bewegingen. In totaal geeft de pantserhouwitser 32 schoten af in een periode van twee uur. Ook wordt het vuur ondersteund met geleide bommen door vlieg-

25 'After Action Review van de Gebeurtenissen in Chora van 15 tot 20 juni 2007', C-CONTCO (Kandahar, 23 juli 2007) 8.

26 Interview luitenant-generaal H. van Griensven, 5 mei 2021.

27 Kooij, AAR Concerning the Events Around Chora (16-20 June) 9.

28 Interview met de C-PRT, 10 juni 2021; Kitzen, *The Course of Co-Option*, 408-409.

De regimentsvlag van 13 Regiment Stoottroepen Prins Bernhard en de nationale Afghaanse vlag hangen tijdens de Slag om Chora op het dak van de White Compound

FOTO MCD, SJOERD HILCKMANN

tuigen van de coalitie. Hierbij zijn nogmaals 28 geleide bommen afgeworpen op locaties die bekend zijn bij de TFU als bezet door de ACM.²⁹

Daarnaast verplaatsen Viper en de Bravo-Compagnie zich gedurende de nacht naar hun posities bij de zuidelijke toegang tot de Baluchi-vallei, waar zij hun misleidingsaanval gaan uitvoeren om de Alfa-Compagnie in Chora te ontlasten. De infiltratie in het Dehrafshan-gebied verloopt moeizaam, maar in de ochtend van 17 juni arriveren de Nederlandse troepen op hun locaties.

Om Chora verder te versterken wordt het OMLT 's nachts verzocht zoveel mogelijk Afghaanse troepen te mobiliseren en gereed te maken om naar Chora te vliegen met CH-47 Chinooks.³⁰ Rond 07.30 uur staan er ongeveer vijftig soldaten van de ANA en drie Nederlandse OMLT-militairen gereed. De communicatie tussen Chora en Tarin Kowt is op dat moment gemankeerd. De perceptie in Tarin Kowt is dat er nog steeds hard wordt gevochten rond het districtscentrum – hoewel het op dat moment rustig is – en dat het wellicht onmogelijk is om vlakbij de White

Compound te landen. In Chora zelf is het op dat moment niet bekend dat er een versterking met ANA-troepen en enkele mentoren van het OMLT komt.³¹ De compagniescommandant in het District Center is dan ook blij verrast als hij enkele minuten voordat de helikopters landen wordt geïnformeerd over de extra versterkingen.

Luitenant-kolonel Querido heeft zich in de tussentijd eveneens gereedgemaakt voor de verplaatsing naar Ali Sherzai. Samen met de bataljonsverkenner, de Australische SOF, die inmiddels – hetzij met beperkingen – toestemming hebben gekregen om deel te nemen aan de verplaatsing, en Rozi Khans militia – op dat moment slechts 25 man, honderden minder dan beloofd – verplaatst de Battlegroupcommandant zich richting de Baluchi-vallei.³²

29 K. Teuben en E. Koppe, *Pleitnota Rechtbank Den Haag*, zitting van 29 maart 2021, 09.30 uur. Zaaknummer C/09/604819 en C/09/581972. De Staat de Nederlanden / (1) Akhtar Mohamad c.s.; (2) Erven Mohamad.

30 *Interview met C-OMLT*, 2 april 2020 en 22 april 2020.

31 *E-mailcorrespondentie met de C-Alfa-Compagnie*, 7 mei 2021.

32 *Interview brigade-generaal R.J. Querido met J.P. van der Meer*, 20 april 2014.

De pantserhouwitser brengt in de ochtend van 16 juni 2007 vuursteun uit aan Nederlandse troepen in Chora

FOTO MCD, GERBEN VAN ES

Ondertussen begint voor de Bravo-Compagnie en Viper de aanval op de zuidkant van die vallei.³³ De Bravo-Compagnie bevindt zich op de 'East-bank' van het Dehrafshan-gebied op een tweetal posities genaamd Crow 1 en Crow 2. Viper concentreert zich op de andere zijde, de 'West-bank'. Zowel Viper als de Bravo-troepen krijgen te maken met gevechtscontact. Deze strijd duurt een aantal uren, waarbij ook gebruik wordt gemaakt van lucht- en vuursteun door de Nederlandse troepen. Aan het einde van de dag laten beide subeenheden de posities los. De Bravo-Compagnie positioneert zich nabij Shah Mansur en Viper keert gedeeltelijk terug naar Kamp Holland.

Querido is inmiddels aangekomen in 'het Zadel'.³⁴ Hier moet de commandant van de Australische Special Forces hem informeren dat zij niet verder mogen in verband met de nationale restricties die zij opgelegd hebben gekregen vanuit Canberra. De Australische militaire leiding twijfelt aan nut en noodzaak van de Nederlandse geweldsinzet.³⁵ Van de reserve van enige honderden mannen die Querido heeft verzameld, is zodoende nog weinig over. Zijn bataljonshoofdkwartier te velde en het verkenningspeloton verplaatsen vervolgens naar de White Compound en worden ontvangen door de commandant van de Alfa-Compagnie. Na bijgepraat te zijn, keert Querido terug naar het Zadel en vangt samen met de Australiërs aan met de verplaatsing terug naar Tarin Kowt. Het verkenningspeloton blijft achter in Chora, waar het aansturing krijgt van de Alfa-Compagnie.

Hoewel de Bravo-Compagnie en Viper hard hebben gevochten in de Dehrafshan-vallei, is het

33 AAR 15-21 June, B-Coy 42 BLJ, (unclassified); R. van den Berg, (2008); 'Een breed scala van Special Operations', *Infanterie* (2008) No. 3.

34 Het Zadel is een kenmerkende locatie iets ten zuiden van Ali Shirzai. Zie de kaart op pagina 327.

35 C. Masters, *No Front Line. Australian special forces at war in Afghanistan* (Sydney, Allen & Unwin, 2007) 153-154.

op dat moment vrij rustig rondom Ali Shirzai. Toch is de vijandelijke aanwezigheid van de voorgaande 24 uur waarneembaar. De Nederlandse eenheden zien meerdere Afghaanse doden en gewonden en onderschepte radioberichten lijken er op te wijzen dat de ACM stevige verliezen heeft moeten incasseren gedurende de nachtelijke uren.³⁶ De actie van Viper en de Bravo-Compagnie heeft tevens het gewenste effect gehad dat de ACM zich heeft moeten richten op het zuidelijke front, in plaats van Ali Sherzai en omgeving.

18 juni

TFU-commandant Van Griensven stelt gezien de successen aan de commandant van het Viper-detachement voor de actie van de vorige dag te herhalen. In de vroege ochtend van maandag 18 juni komen de Special Forces aan op hun posities, maar het verrassingsmoment is verdwenen. De *operators* worden direct beschoten. Met lucht- en vuursteun weten zij in te breken in een qualacomplex in de *green zone*, maar de commando's en mariniers vorderen slechts langzaam.³⁷ Toch worden er verplaatsingen van de ACM waargenomen richting het zuiden, waardoor Van Griensvens oogmerk om de druk van Chora's bestuurscentrum af te halen weer geslaagd lijkt.

Bataljonscommandant Querido is die nacht teruggekomen in Tarin Kowt en presenteert in de ochtend een door hem gekozen *course of action* die zijn staf heeft voorbereid voor een tegenaanval: vanuit de White Compound moet over twee assen, een noordelijke en een zuidelijke, de Baluchi-vallei bij Chora worden schoongeveegd van ACM. Het doel is het herpakken van de politieposten Nyazi en Kala Kala, die op 16 juni in vijandelijke handen zijn gevallen.³⁸ Van Griensven gaat akkoord met dit plan, maar Querido zoekt nog wel meer troepen voor de beoogde tegenaanval. Een peloton Nederlandse infanteristen is op dat moment al onderweg vanuit Deh Rawod. Een zorg is dat de Nederlanders wellicht in staat kunnen zijn om de vallei schoon te vegen van ACM, maar als er geen opvolging gegeven kan worden aan deze actie –

door een sterke aanwezigheid van Afghaanse veiligheidstroepen – dan zal de actie zonder blijvend effect zijn. Ook is Querido niet overtuigd van Rozi Khans bewering dat hij een sterke militie op de been kan brengen om te steunen.

In Chora wordt de compagniescommandant van de Alfa-Compagnie in de ochtend van 18 juni verrast door een grote groep Afghaanse mannen aan de poort van de White Compound. Onder hen is Rozi Khan, die in staat is gebleken om een aanzienlijke groep strijders te mobiliseren. De Alfa-Compagnie voorziet hen van rood-witte lintjes om de armen en hun wapens om hen te markeren als 'eigen troepen'. De compagniescommandant dwingt vervolgens de districtschef in Chora zijn persoonlijke voorraad aan wapens en munitie af te geven aan de militie van Rozi Khan.³⁹ Hoewel de samenwerking met een lokale militie een uiterst bijzondere situatie is, kan de commandant van de Alfa-Compagnie zich gezien de druk op het district prima vinden in deze oplossing.

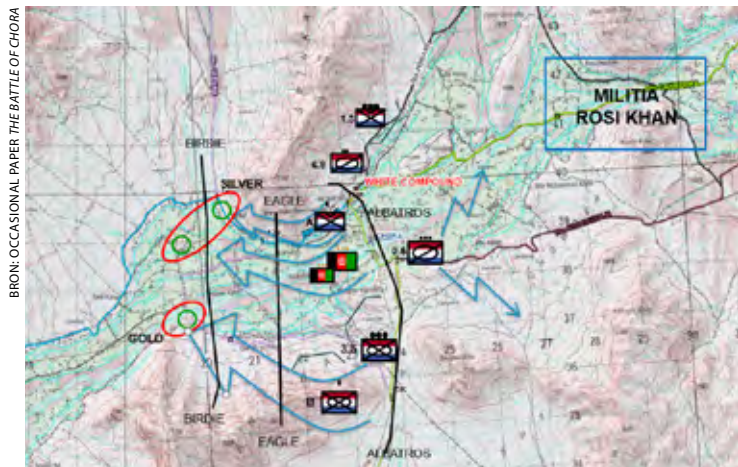
Het peloton van de Bravo-Compagnie dat gepositioneerd is in het Zadel raakt in de ochtend in contact met ACM. Omdat de vijand zich ruim binnen het bereik van de Nederlandse mortieren op de White Compound bevindt, wordt de eenheid daarvandaan ondersteund. Hierbij vindt een ongeluk met een van de mortierstukken plaats, waardoor sergeant-majoor Jos Leunissen om het leven komt en drie andere Nederlandse militairen gewond raken. In de middag van 18 juni komt luitenant-kolonel Querido weer aan in Chora. Het peloton dat hem begeleidt is van de Alfa-Compagnie, zodat alle drie de pelotons van deze luchtmobiele infanterie-eenheid weer samen in Chora zijn. Tevens zijn twee pelotons van de Bravo-Compagnie, een peloton uit Deh Rawod van de Charlie-Compagnie, de bataljons- en de ISTAR-verkenneren aanwezig. Ook 90 Afghaanse militairen en zes OMLT'ers zijn nu in Chora.

36 Van Bommel, *Task Force Uruzgan*, 67.

37 Van den Berg, 'Een breed scala van Special Operations', 6.

38 Kooij, *AAR Concerning the Events Around Chora (16-20 June)*, appendix AAR Battlegroup.

39 *E-mailcorrespondentie met C-Alfa-Compagnie*; 'After Action Review van de Gebeurtenissen in Chora van 15 tot 20 juni 2007', C-CONTCO, 10.

Bewerking van het originele operatie-oleaat

In de middag geeft Querido zijn bevel uit aan de ondercommandanten van de Alfa- en Bravo-Compagnie, het verkenningspeloton en het OMLT. Querido is verrast door de sterke aanwezigheid van de ANA in het gebied en voegt ter plaatse een extra as toe aan zijn aanvalsplan: een centrale as door de green zone van de vallei. De Alfa-Compagnie zal de noordelijke as richting Nyazi volgen, de Bravo-Compagnie de zuidelijke as richting Kala Kala en het OMLT en de ANA krijgen de opdracht om de green zone van oost naar west te zuiveren. De Afghanen en hun Nederlandse trainers hebben geen zware wapens en maar enkele voertuigen. Omdat zij dus op de flanken weinig meerwaarde hebben, lijkt de opdracht om te voet door de green zone te gaan logisch. Deze deeltaak – die Querido als de gevaarlijkste inschat – komt daarmee echter bij de minst gevechtvaardige eenheid te liggen, gezien de beperkte militaire competenties van de Afghaanse militairen. Ook hebben de ANA en het OMLT niet de beschikking over geneeskundige afvoer, genisten of andere ondersteuners. Ten slotte is er geen compagniesleiding bij de ANA aanwezig, waardoor de coördinatie

en gevechtsleiding bij de zes mentoren van het OMLT komt te liggen.⁴⁰

In het operatieplan wordt Rozi Khan verzocht de oostelijke politiestation in Sarab te herpakken op de ACM. Het verkenningspeloton van de Battlegroup zal een *screen* innemen richting het oosten, met zicht op Rozi Khans aanvaldoel. Als laatste zal een van de pelotons van de Alfa-Compagnie een positie innemen ten noordoosten van de White Compound, om eventuele ACM-versterkingen vanuit die richting onmogelijk te maken.

Aan de zuidkant van de Baluchi-vallei besluit de commandant van het Viper-peloton inmiddels het gevecht af te breken en met gebruikmaking van vuursteun terug te keren naar de voertuigen en koers te zetten naar Tarin Kowt.⁴¹ Met het terugkeren van Taakgroep Viper naar Kamp Holland komt een einde aan de bijdrage van de Nederlandse commando's en mariniers aan de Slag om Chora.

19 juni

De volgende dag, de dag van de tegenaanval, begint met goed nieuws: rond 08.00 uur komt het bericht binnen dat Rozi Khan erin is geslaagd met zijn militia de politiestation in Sarab te heroveren. Om 10.30 uur begint ook de opmars richting het westen. Zowel de Alfa, de Bravo-Compagnie en de ANA/OMLT krijgen vuurcontact gedurende de dag, maar deze gevechten zijn kleinschalig en kortdurend. De weerstand van de ACM is zo beperkt dat de opmars veel sneller gaat dan verwacht. Aan het einde van de middag zijn de politiestations in Kala Kala en Nyazi terug in handen van de coalitie. Ook in de centrale as gaat het vooerspoedig en alleen op het einde van de dag krijgt een gedeelte van de ANA en het OMLT gevechtscontact. Dit is echter ook kortdurend en de ANA en het OMLT splitsen op en verplaatsen naar de politiestations. De ACM hebben ervoor gekozen nauwelijks weerstand te leveren tegen de coalitietroepen. Doordat er geen Nederlandse aanwezigheid meer is in het zuiden van de Baluchi-vallei en gezien het gemak waarmee

40 Het OMLT en de ANA stonden niet onder bevel van Querido. Hij kon hierdoor geen directe opdracht verschaffen aan het OMLT of de ANA. Voor een uitgebreidere beschrijving van de problematiek rond de *command and control* zie: Wiltenburg en Leeuwenburg, *The Battle of Chora*.

41 *E-mailcorrespondentie C-Alfa-Compagnie*; 'After Action Review van de Gebeurtenissen in Chora van 15 tot 20 juni 2007', C-CONTCO, 10.

strijders opgaan in de burgerbevolking, kan de ACM ervoor zorgen niet gebonden te raken door de Nederlands-Afghaanse tegenaanval.

Afsluiting

Met het consolideren van de posten Kala Kala en Nyazi komt een einde aan de tegenaanval in Chora. In de daaropvolgende dagen keert het merendeel van de infanteriepelotons terug naar Kamp Holland en bezetten Afghaanse veiligheidstroepen de politieposten in Chora. Het PRT neemt kort na de Slag om Chora de schade op in het district en ook Van Griensven bezoekt in persoon het gebied om de gevolgen van de Slag om Chora op te nemen. Er worden rapportages verstuurd – ook naar Nederland – waarin een schatting van het aantal (burger)slachtoffers wordt gemeld. Onduidelijk blijft echter hoeveel doden zijn gevallen door het gebruik van geweld door Nederlandse en andere ISAF-troepen en hoeveel door geweldgebruik door ACM. Ook

blijft het onduidelijk hoeveel van de geborgen lichamen lokale burgers zijn, en hoeveel ACM-strijders. Desalniettemin wordt een aantal van 50-80 burgerdoden gerapporteerd in de Nederlandse lijn.⁴² Een aantal Afghaanse burgers ontvangt namens ISAF een ex-gratia compensatie voor de geleden schade tijdens de gevechten.

Dit feitenrelaas biedt een beknopte reconstructie van de gevechten rondom Chora in 2007. Het occasional paper *The Battle of Chora. A Military Operational Analysis of the 2007 Defence of the Chora District Centre in Uruzgan province* presenteert een uitgebreidere uiteenzetting van de Slag. De analyse van de gebeurtenissen en de nasleep van de Slag om Chora in zowel Nederland als met betrekking tot de ISAF-campagne zal in het volgende artikel van dit tweeluik worden gegeven. ■

42 Kooij, AAR Concerning the Events Around Chora (16-20 June).

Nederlandse troepen nemen samen met het Afghaanse leger en een lokale militia de schade op in het Chora District

FOTO MCD, GERBEN VAN ES

Politie- en legervrouwen in Afghanistan

Bevindingen van een NAVO-genderadviseur

Drs. Angelique Huizenga*

In augustus 2021 zijn de NAVO-troepen vertrokken uit Afghanistan, na een interventie van 20 jaar. Tijdens deze interventie werd de VN-resolutie 1325 geoperationaliseerd, gericht op het vergroten van de veiligheid voor Afghaanse vrouwen. Dit artikel gaat nader in op de veiligheidssituatie van Afghaanse politie- en legervrouwen. Eerst komt de positie van vrouwen in de Afghaanse samenleving aan de orde. Daarna volgt specifiek de rol van vrouwen bij de politie en in het leger tijdens de NAVO-interventie. Ten slotte focus ik op de situatie na het vertrek van de NAVO-troepen en de machtsovername door de Taliban en wat die kan betekenen voor politie- en legervrouwen. Als methode gebruikt dit artikel literatuuronderzoek.¹ Daarnaast maak ik gebruik van observaties tijdens mijn uitzending als genderadviseur van de NAVO-missie Resolute Support.

Vrouwen en mannen hebben nog steeds geen gelijke rechten en kansen in de wereld. Vooral in (post-)conflictlanden, zoals Afghanistan, is gendergelijkheid verre van realiteit. In de patriarchale samenleving van Afghanistan domineren mannen het openbare en privéleven.² Met de start van de NAVO-operatie ISAF in Afghanistan in 2003 kwam de zogenaamde ‘crisiskaravaan’³ op gang. Er werden programma’s opgezet ten behoeve van een grondige hervorming van de veiligheidssector (Security Sector Reform, SSR).⁴ Als onderdeel daarvan werd gestart met de hervorming van het Afghaanse leger en het politieapparaat. Deze hervorming werd niet alleen financieel zwaar ondersteund door de internationale gemeenschap, maar ook door de inzet van vele internationale militaire (trainers) en civiele hulpverleners.

Als genderadviseur maakte ik van april tot oktober 2015 deel uit van de NAVO-missie Resolute Support. De missie richtte zich op vredesopbouw⁵ en had als taak de Afghan National Defence and Security Forces (ANDSF) te Trainen, Adviseren en Assisteren (TAA). Onderdeel van de missie was een operationalisatie van de VN-resolutie 1325,⁶ gericht op vrouwen, vrede en veiligheid. Als genderadviseur was een van mijn taken het trainen, adviseren en ondersteunen van (leidinggevend van) ANDSF-

* Drs. Angelique Huizenga is projectleider Veiligheid in Opleidingen bij het ministerie van Defensie. De auteur bedankt dr. Charlotte Hille, verbonden aan de UvA, voor haar steun bij het schrijven van dit artikel.

1 De beschikbare literatuur over de rol van ANDSF-vrouwen is beperkt.

2 N.S. Fauzia en A. C. Rahayu, 'Women's struggle against Patriarchy: An analysis of Radical Feminism through Nadia Hashimi's A House Without Windows', in: *Journal of Language, Literary, and Cultural Studies* 2 (2019) (1) 2.

3 De term 'crisiskaravaan' is ontleend aan het gelijknamige boek van L. Polman (2008).

4 F. Chappuis en H. Hängghi, 'Statebuilding Through Security Sector Reform', in: *Routledge Handbook of International Statebuilding* (Londen, Routledge, 2013) 174.

5 Mandaat Resolute Support Missie (2015).

6 Resolutie 1325 van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (2000). Dit kwam tot uitdrukking in het Nationale ActiePlan (NAP) van Afghanistan (2015-2022).

*Een Afghaanse vrouwelijke
politieagent krijgt schietles*

FOTO NAVO

Het leven op het Afghaanse platteland wordt gekenmerkt door traditionele gebruiken, zoals het dragen van een boerka. Tijdens de NAVO-interventie in 2003-2021 genoten vrouwen in de steden meer vrijheid

vrouwen, in en rondom Mazar-e Sharif (MeS) in Noord-Afghanistan. Ik was onderdeel van een internationaal team van militaire adviseurs.

Wat is de positie van vrouwen in de Afghaanse samenleving?

Vanuit de traditie zijn mannen in Afghanistan de kostwinners en de beschermers van het gezin en de vrouwen zijn de verzorgers die in het huis werken.⁷ Afghanistan is een patriarchale samenleving.⁸ Het land kenmerkt zich door misogynie⁹ en vrouwen worden beschouwd als eigendom van mannen. Vrouwen hebben een

7 A. Raven-Roberts, 'Women and the Political Economy of War', in: C. Cohn, *Women & Wars* (Cambridge, Polity Press, 2013) 40.

8 S. Schutte, 'Living with patriarchy and poverty: women's agency and the specialties of gender relations in Afghanistan', in: *Gender, Place and Culture* 21 (2014) (9) 1176.

9 S. Farooqi, 'Misogyny and lawlessness in Afghanistan: the women's fight for equal rights', in: *Journal of Civil Rights and Economic Development* 32 (2018) (2) 106.

FOTO VERENIGDE NATIES

ondergeschikte rol binnen het gezin.¹⁰ De specifieke wijze waarop de Taliban de islam interpreteert, speelt daarbij een rol.

Het land bestaat uit meer dan 14 etniciteiten. Dr. C. Hille beschrijft dat het land een aantal clans bevat en dat de macht van die clans aanzienlijk is, op zowel lokaal, regionaal als landelijk niveau.¹¹ De familie en de gemeenschap staan centraal in de clan, terwijl in de westerse

democratieën het individu centraal staat.¹² In een zwakke staat¹³ zoals Afghanistan bieden clans een vorm van structuur in de maatschappij.¹⁴ In Afghanistan worden activiteiten binnen het gezin gezien als privé, ook als die activiteiten in strijd zijn met het nationaal en/of internationaal humanitair recht.¹⁵

Interventies van bijvoorbeeld de Sovjet-Unie, de Taliban en de NAVO brengen hun eigen agenda's mee, die in meer of mindere mate neokoloniale¹⁶ trekken hebben. De NAVO-interventie in Afghanistan introduceerde westers-georiënteerde concepten zoals 'gendergelijkheid', 'geweld tegen vrouwen (VAW)'¹⁷ en de 'VN-resolutie 1325'.¹⁸ Het is niet verwonderlijk dat deze westerse concepten in Afghanistan niet dezelfde waarde hebben (gekregen) als in het Westen. Afghanistan kenmerkt zich door eeuwenoude regels en wetten van de clans.¹⁹ Specifiek onderzoek naar de rol van de vrouw binnen de clanmaatschappij in Afghanistan heb ik niet gevonden. Onderzoek naar dit aspect kan van grote waarde zijn, want juist door aan te sluiten bij de rol van de vrouw in de clan kan beter worden bepaald in hoeverre Afghanistan kan worden ondersteund met betrekking tot de empowerment van vrouwen en het duurzaam vergroten van de veiligheid van vrouwen.

10 P. DeLargy, 'Sexual Violence and Women's Health in War', in: C. Cohn, *Women & Wars*, 61.

11 C. Hille, *Clans and democratization: Chechnya, Albania, Afghanistan and Iraq* (Leiden/Boston, Brill, 2020) 225.

12 Hille, *Clans and democratization*, 230.

13 De term 'zwakke staat' interpreteer ik hier als een staat waarin een duidelijke overheidsstructuur ontbreekt. R. Rotberg behandelt de term 'zwakke staat' uitvoerig in zijn boek *State Failure and State Weakness in a time of terror* (Washington, D.C., Brookings Institution Press, 2003).

14 Hille, *Clans and democratization*, 101.

15 U. Niaz, 'Violence against women in South Asian countries', in: *Archives of Women's Mental Health* 6 (2003) 180.

16 Hiermee bedoel ik dat westerse interventies zich in meer of mindere mate richten op het bevrijden van Afghaanse vrouwen conform het westerse model van liberaal feminisme. Zie: K.J. Ayotte en M.E. Husain (2005). 'Securing Afghan Women: Neocolonialism, Epistemic Violence, and the Rhetoric of the Veil', in: *NWSA Journal* 17 (2005) (3) 117.

17 VAW: Violence Against Women.

18 Gender definieer ik hier als de gedrags- en identiteitsaspecten die worden toegekend aan een sekse (ter onderscheiding van lichamelijke en biologische aspecten).

19 Niet alle etniciteiten in Afghanistan hebben een clanstructuur, maar het zijn juist deze die meestal de macht hebben. Zie: Hille, *Clans and democratization*, 225.

De NAVO adviseerde Afghanen meer vrouwen op te nemen in hun eenheid, maar liet dit zelf niet zien

Gedurende de interventies van de Sovjet-Unie (1979-1989) en van de NAVO (2001-2021) genoten vrouwen meer vrijheid. Wel moet gezegd worden dat deze vrijheid vooral te vinden was in stedelijk gebied. Het leven op het platteland wordt gekenmerkt door traditionele gebruiken van de clan, zoals het dragen van een boerka. Tijdens het Taliban I-regime (1996-2001) werd de veiligheid van vrouwen juist ingeperkt.²⁰ Het regime verplichtte vrouwen buitenshuis een boerka te dragen.

Tijdens mijn missie lichtte de enige vrouwelijke tolk toe dat nadat het Taliban I-regime in 2001 was ingestort, de vrouwen van MeS langzaam weer een hijab (hoofddoek) op straat gingen dragen, in plaats van de door de Taliban voorgeschreven boerka. Daarmee bevestigde ze mijn observaties van het straatbeeld in MeS, waar

vooral vrouwen met hijab te zien waren. Pas toen ik een politie-eenheid buiten de stad bezocht, zag ik met name vrouwen die een boerka droegen. Deze observaties worden bevestigd door de literatuur, die aangeeft dat het dragen van een boerka een gewoonte is voor vrouwen op het Afghaanse platteland. Vrouwen in de stad dragen al sinds eind jaren vijftig geen boerka meer.²¹

Tijdens mijn bezoeken aan ANDSF-eenheden zag ik dat de vrouwen een uniform droegen, met daarop een hijab. Wanneer de ANDSF-vrouwen naar de internationale basis Marmal kwamen, reisden ze altijd met ten minste één mannelijke begeleider, een zogenaamde *mahram*.

Wat was de rol van ANDSF-vrouwen tijdens de NAVO-interventie?

Als eerste kan worden gesteld dat de beschikbare literatuur over ANDSF-vrouwen en hun rol binnen de politie en in de samenleving beperkt is. Dit belemmert een gedegen begrip van de veiligheidssituatie van zowel vrouwen in het algemeen als van de ANDSF-vrouwen in het bijzonder.

In 2011 bestond het totale ANDSF-bestand uit ongeveer 0,33 procent vrouwen.²² In de daaropvolgende jaren nam dat aantal toe naar 1 procent in de politie en 3 procent in het leger in 2018.²³ Als genderadviseur motiveerde ik de (leiding van de) ANDSF-eenheden om meer vrouwen aan te stellen, als onderdeel van de landelijke politiehervorming. Wat me opviel was dat tijdens mijn missie het percentage internationale militaire vrouwelijke adviseurs dat regelmatig buiten de poort kwam lager was dan 2. Ook op het hoofdkwartier was het percentage vrouwen zeer laag. De literatuur geeft aan dat vredesmissies voor 3 procent van het totale aantal adviseurs uit vrouwelijke militairen bestaan en voor 10 procent uit vrouwelijke politie.²⁴ Tijdens mijn missie in 2015 kon ik vaak niet loskomen van het tegenstrijdige gevoel om Afghanen te adviseren om meer vrouwen op te nemen in hun eenheid, terwijl we dit als NAVO zelf niet lieten zien.

20 L. Ahmad, en P.A. Avoine, 'Misogyny in post-war' Afghanistan: the changing frames of sexual and gender-based violence', in: *Journal of Gender Studies* 27 (2016) (1) 91.

21 Shahnaz Khan, 'The two faces of Afghan women: Oppressed and exotic', *Women's Studies International Forum* 44 (2014) 104.

22 T. Murray, 'Security Sector Reform in Afghanistan, 2002-2011: An Overview of a Flawed Process', in: *International Studies* 48 (2011) (1).

23 M. Tariq, 'The Role of Women in the Security Paradigm of Afghanistan', in: *International Journal of Innovation* 15 (2021) (8) 333.

24 S. Karim, 'Gender and Peacekeeping', in: *The Handbook of Gender and Conflict* (Oxford, Oxford University Press, 2018) 453.

Afghaanse militairen in opleiding

FOTO MCD, HILLE HILLINGA

De rol van vrouwen bij de Afghaanse politie wordt over het algemeen niet sociaal geaccepteerd en niet beschouwd als eervolle taak.²⁵ Politievrouwen moeten ondergeschikte of administratieve taken uitvoeren. Met uitzondering van de taak om te fouilleren worden vrouwen ingezet voor basispolitietaken. Vrouwen krijgen geen of andere uitrusting dan mannen.²⁶

Uit observaties tijdens mijn missie in 2015 bleek dat ANDSF-vrouwen meer deden dan kleine taken. De meeste ANDSF-vrouwen oefenden bureaufuncties uit, bijvoorbeeld op de afdeling personeelszaken, of op de media-afdeling. Deze observaties komen niet overeen met het onderzoek van Muhammad Tariq. Een mogelijke oorzaak kan zijn dat Afghanistan een groot land is en de situatie in MeS kan verschillen met die in andere steden, of op het platteland. Gender is geen coherent en vaststaand begrip. Gender is flexibel, gefragmenteerd en aan verandering onderhevig.²⁷ Dit geldt zeker voor een weerbarstig en complex land als Afghanistan.

Het personele registratiesysteem *Tashkiel* laat het aantal en de posities van mannen en vrouwen in de ANDSF zien. Het aantal functies voor vrouwen is klein en daarnaast laat het systeem zien dat vrouwen vooral ondersteunende functies vervullen. De *Tashkiel* dicteert dat vrouwen alleen die functies mogen vervullen die zijn aangemerkt voor politievrouwen. Totdat de *Tashkiel* verandert, kunnen vrouwen officieel niet van positie veranderen en kunnen geen vrouwen worden geworven. In die zin vormt de *Tashkiel* een obstakel voor de empowerment van ANDSF-vrouwen omdat het systeem niet flexibel is om van functie te veranderen en het vergroten van het aantal politieagenten in de weg staat.²⁸ Officieel zou de *Tashkiel* elk jaar geüpdatet moeten worden, maar dat is vaak niet het geval,

25 Tariq, 'The role of women', 333.

26 S. Rasikh et al, 'Afghan Women Police: Tomorrow's force for inclusive security', *Women and Peace Studies Organization (WPSO)*, 2018, in samenwerking met Oxfam, 24.

27 C. Cohn, 'Women and Wars: Toward a Conceptual Framework', in: Cohn, *Women & Wars*, 9.

28 Murray, 'Security Sector Reform in Afghanistan'.

De Zarghuna meisjesschool in 2015. Sinds de machtsovername door de Taliban in 2021 worden meisjes weer geweerd van school

zo kreeg ik te horen van een leidinggevende, vrouwelijke politieofficier in MeS. Ze legde me uit hoe haar eenheid ‘creatief’ omging met de Tashkiel. Samen met de personeelsofficier van de specifieke politie-eenheid regelde ze een tijdelijke oplossing om het aantal politievrouwen uit te breiden, totdat de Tashkiel officieel zou worden herzien. Hoewel het Tashkiel-systeem dus moeilijk te veranderen is, werden er in 2015 creatieve oplossingen gecreëerd.

Tonita Murray stelt in haar onderzoek dat ze hoopt dat er toiletvoorzieningen voor politievrouwen komen in de nieuwe politiebureaus.²⁹ In en rondom MeS waren de voorzieningen voor vrouwen in de periode april-oktober 2015 heel

beperkt en vaak ver verwijderd van de werkplek. Toiletten waren sterk verouderd, donker en smerig en kleedkamers waren vaak niet aanwezig. De NAVO ondersteunde verschillende politiebureaus in en rondom MeS om dit aspect te verbeteren. Voor één station waren de voorzieningen nét klaar toen ik in oktober 2015 vertrok. Voor twee andere stations waren aanvragen voor betere voorzieningen ingediend.

Tijdens mijn missie werd samen met de ANDSF-vrouwen en de genderadviseur van het Duitse politieprojectteam (GPPT) een conferentie georganiseerd voor ANDSF-vrouwen. Dit had als voordeel dat vrouwen van verschillende eenheden elkaar konden leren kennen en ervaringen konden uitwisselen. Daarnaast werden de belangrijkste problemen geïdentificeerd en gekoppeld aan zelf gegenereerde

²⁹ Ibidem.

oplossingen. De aangedragen oplossingen waren haalbaar en in lijn met de Afghaanse en lokale cultuur. Een van de problemen was de zeer beperkte toegang voor ANDSF-vrouwen tot opleidingen. De vrouwen wilden een plek aan tafel tijdens de maandelijkse bijeenkomsten waar de opleidingsplaatsen werden verdeeld. Daarnaast wilden de vrouwen opgeleid worden en hun competenties verbeteren. De conferentie eindigde met een plan om de problemen samen met de oplossingsvoorstellen te bespreken met hun leidinggevendenden. De kracht en de drive van de vrouwen tijdens de conferentie waren opvallend en inspirerend. Terug op de internationale basis Marmal informeerden de genderadviseur van GPPT en ik onze *gender focal points* (GFP's) van de afzonderlijke, internationale, militaire adviesgroepen, waarbij we vroegen om het plan van de ANDSF-vrouwen te steunen als dat nodig was. Na enkele weken waren de gesprekken van de ANDSF-vrouwen succesvol. Vanaf die tijd zat er bij de maandelijkse opleidingsbijeenkomsten een ANDSF-vrouw aan tafel, die opkwam voor de belangen van de vrouwen. Na enkele maanden werden er speciale (schieten rij-)opleidingen en wekelijkse sportlessen voor ANDSF-vrouwen georganiseerd.

Shahnaz Khan stelt de vraag wat er kan worden gedaan om afstand te nemen van een koloniaal perspectief, waarbij de nadruk ligt op het 'redden' van Afghaanse vrouwen.³⁰ Hij beantwoordt zijn vraag zelf door te stellen dat vrouwen moeten worden geholpen hun eigen behoeften te versterken.³¹ De hierboven beschreven praktijksituatie sluit aan bij het onderzoek van Khan. De ANDSF-vrouwen zaten aan het stuur en de internationale gemeenschap ondersteunde, in plaats van voor te schrijven wat de Afghanen moesten doen.

Nadine Puechguirbal stelt dat in de meeste missies een onvoldoende geïntegreerd genderperspectief wordt toegepast, dat het top- en middenmanagement onvoldoende genderbewust is en dat er onvoldoende ondersteuning wordt gegeven aan (senior) gender advisors.³² Het blijft belangrijk om mannen meer te betrekken bij het toepassen van het genderperspectief. Dit voorkomt misverstanden bij mannen, die

Gendergelijkheid wordt vaak geïnterpreteerd vanuit een westers perspectief, met weinig respect voor de Afghaanse cultuur

denken dat gender alleen iets is voor vrouwen. Het was en is uitermate belangrijk voor de internationale gemeenschap om te voorkomen dat bijvoorbeeld de emancipatie van vrouwen wordt afgewezen als 'on-Afghaans' en 'on-islamitisch'.³³ Gendergelijkheid wordt vaak geïnterpreteerd vanuit een westers perspectief, met weinig respect voor de Afghaanse cultuur.

Dit sluit aan bij het eerdergenoemde onderzoek van Charlotte Hille over Afghanistan als clanmaatschappij. De internationale gemeenschap moet meer aansluiten bij de Afghaanse (clan) cultuur, in het proces het land te ondersteunen bij de totstandkoming van een stabiele(re) en vreedzame(re) samenleving. Deze conclusie wordt onderschreven door Javed Bahri die stelt dat de internationale gemeenschap de Afghanen

30 Khan, 'The two faces of Afghan women'.

31 Ibidem, 107.

32 N. Puechguirbal, 'Peacekeeping, Peacebuilding and Post-conflict Reconstruction', in: Laura J. Shepherd (red.) *Gender Matters in Global Politics* (Londen en New York, Routledge, 2010) 184.

33 S. Basiri, 'Gender and Security Issues: Women in Afghanistan', *International research Centre* (IDRC), Canada, 2003, 58.

en de Afghaanse cultuur moet respecteren en ernaar moet luisteren, in plaats van Afghaanse mannen te leren hoe ze hun vrouwen moeten behandelen.³⁴ De internationale gemeenschap moet afstand nemen van een koloniaal feministisch perspectief, gericht op het 'helpen' en 'redden' van de Afghaanse vrouwen en toewerken naar een feministische politiek die solidair is met Afghaanse mannen en vrouwen. Zoals Khan zegt: we moeten vrouwen helpen hun behoeften te versterken.³⁵

Wat betekent het vertrek van de NAVO-troepen voor de ANDSF-vrouwen?

Eind augustus 2021 vertrokken de NAVO-troepen, samen met een deel van de internationale gemeenschap. Het Taliban II-regime werd een feit en al snel werd duidelijk dat het nieuwe regime onderwijs voor meisjes behoorlijk inperkt en bemoeilijkt. Meisjes worden geweerd van school. Toch zijn er ook geluiden te horen dat er enkele middelbare scholen zijn die meisjes weer toelaten.³⁶

Ook al zijn de NAVO-troepen vertrokken, dit betekent niet dat er niet meer wordt gewerkt aan veiligheid voor vrouwen in Afghanistan. Nieuwsberichten laten zien dat er nog steeds (delen van) internationale organisaties en lokale maatschappelijke organisaties werkzaam zijn. Deze lokale maatschappelijke organisaties zijn cruciaal voor het vergroten van de veiligheid van vrouwen.³⁷ Het uitvoeren van hun taak wordt sterk bemoeilijkt en is gevaarlijker geworden. Over het algemeen is het nog te vroeg om

duidelijke en evenwichtige conclusies te trekken. Het grote verschil met het Taliban I-regime is dat er toegang is tot internet, wat wellicht nieuwe kansen biedt, bijvoorbeeld door (online-)onderwijs voor meisjes. De internationale gemeenschap heeft een morele verplichting om zich blijvend in te zetten voor het vergroten van veiligheid van vrouwen in Afghanistan.

Sinds de start van het Taliban II-regime worden vrouwen opgeroepen om thuis te blijven. Kort na augustus 2021 is bepaald dat vrouwelijke ambtenaren thuis moeten blijven, tenzij hun werk niet uitgevoerd kan worden door mannen. Daarmee begint het Taliban II-regime steeds meer te lijken op het Taliban I-regime, toen het vrouwen werd verboden om te werken. De ANDSF-vrouwen zijn ambtenaar, dus dit zou betekenen dat zij sinds de machtsovername niet meer naar hun werk zijn gegaan. Of geldt er een uitzondering, bijvoorbeeld voor politievrouwen die de taak hebben te fouilleren bij grensovergangen? Omdat dit werk niet door mannen mag worden uitgevoerd? En in hoeverre krijgen de ANDSF-vrouwen hun salaris uitbetaald? Dit zijn vragen die in de loop van de komende maanden worden beantwoord.

Het Taliban II-regime raadt vrouwen af om op straat te komen zonder mahram.³⁸ Tijdens mijn missie was dit al een gebruik in MeS, dus in die zin vraag ik me af in hoeverre dat een verandering is voor de ANDSF-vrouwen in en rondom die stad. Sinds het aantreden van het Taliban II-regime worden opvanghuizen voor vrouwen aangevallen en geplunderd. Vrouwen in het publieke domein worden geweerd. De literatuur geeft hierover aan dat het empirisch is bewezen dat de kans op duurzame vrede en veiligheid wordt vergroot wanneer geweld tegen vrouwen afneemt.³⁹

Conclusies

Afghanistan is een clanmaatschappij en daar horen eeuwenoude wetten en gebruiken bij. De clanmaatschappij 'overleeft' de wisselende interventies door bijvoorbeeld de Russen of de NAVO. Zij biedt daarom een vorm van structuur

34 J. Bahri, 'Western Gender Policies in Afghanistan: failing women and provoking men', in: *Gender, Technology and Development* 18 (2014) (2) 180.

35 Khan, 'The two faces of Afghan women', 107.

36 'Afghanistan: Taliban moeten meisjes direct weer naar school laten gaan', *Amnesty International*, 14 oktober 2021. Zie: <https://www.amnesty.nl/actueel/afghanistan-taliban-moeten-meisjes-direct-weer-naar-school-laten-gaan>.

37 A. Björkdahl, 'WPS and Civil Society', in: *The Oxford Handbook of Women Peace and Security* (Oxford, Oxford University Press, 2019) 9.

38 'UN Women Afghanistan', *UN Women*, 20 december 2021. Zie: www.unwomen.org.

39 T. Gizelis, 'Gender Empowerment and United Nations Peacebuilding', in: *Journal of Peace Research* 46 (2009) (4) 505; C. Castillejo, 'Gender and Statebuilding' in: *Routledge Handbook of International Statebuilding* (New York, Routledge, 2013) 39.

Inspectie door een vrouwelijke Amerikaanse militair. Uitbreiding van het aantal vrouwen dat deelneemt aan vredesmissies is nodig, ook om als voorbeeld te dienen voor landen als Afghanistan

FOTO U.S. ARMY, JENNIFER COHEN

en vastigheid. Door als internationale gemeenschap aan te sluiten bij de rol van de vrouw in de clanmaatschappij kan beter worden bepaald in hoeverre Afghanistan kan worden ondersteund met betrekking tot het versterken van de veiligheid van mannen en vrouwen. Specifiek onderzoek naar de rol van de vrouw binnen de clanmaatschappij kan van grote waarde zijn.

Het percentage ANDSF-vrouwen is gegroeid van nul tot enkele procenten tijdens de NAVO-interventie. Ook voor internationale vredesmissies geldt dat het aantal internationale militaire en politievrouwen laag is (respectievelijk 3 en 10 procent) en dit bemoeilijkt het proces om toe te werken naar het vergroten van veiligheid voor vrouwen tijdens vredesmissies. Een uitbreiding van het aantal vrouwen dat deelneemt aan vredesmissies is nodig, ook om als voorbeeld te dienen voor landen als Afghanistan.

Het personele registratiesysteem Tashkiel is niet flexibel met betrekking tot posities van ANDSF-vrouwen. Het aantal functies voor vrouwen is klein en daarnaast laat het systeem zien dat de functies die worden toegewezen aan ANDSF-vrouwen ondersteunende functies zijn. Toch wisten Afghanen in de praktijk van 2015 creatieve oplossingen te bedenken en zij maakten daarmee uitbreiding van het aantal ANDSF-vrouwen mogelijk.

Ik wil dit artikel besluiten met de constatering dat de beschikbare literatuur over de rol van ANDSF-vrouwen beperkt is. Dit belemmert een gedegen begrip van de veiligheidssituatie en de bijbehorende kansen en uitdagingen van Afghaanse vrouwen in het algemeen en van de ANDSF-vrouwen in het bijzonder. Er is meer onderzoek nodig naar ANDSF-vrouwen om de veiligheid van vrouwen in Afghanistan in al haar complexiteit beter te begrijpen. ■

Op weg naar een Europese Defensie Unie

Burden sharing binnen PESCO, 2006-2019

Prof. dr. Robert Beeres, prof. dr. Myriame Bollen en dr. Marion Bogers*

De verdere ontwikkeling van Europees Defensie Beleid en de totstandkoming van een Europese Defensie Unie gaat gepaard met interessante economische vraagstukken. Eén van deze vraagstukken is het burden sharing- en freeriding-gedrag van de EU25, de 25 EU-lidstaten die betrokken zijn bij de in 2017 opgerichte Permanent Structured Cooperation (PESCO). Het is interessant te onderzoeken of de EU25, als ze verenigd zouden zijn in een Europese Defensie Unie, tussen 2006 en 2019 naar elkaar zijn toegegroeid in het bieden van EU-brede veiligheid en defensie. Om daar uitspraken over te kunnen doen kunnen formules met variabelen worden gehanteerd, waarbij de Average Benefit Share Index en de Burden Sharing Index worden bepaald. Aan de hand daarvan kan het Net Benefit-percentage worden uitgerekend om vast te stellen of een land onder- of overbetaler is.

Duitse en Nederlandse militairen nemen deel aan de luchtlandingsoefening Red Griffin 2017: meerdere regeringsleiders hebben gepleit voor een Europese Defensie Unie

FOTO BUNDESWEHR, JANE SCHMIDT

Op 7 september 2017 kwamen de ministers van Buitenlandse Zaken van de EU-lidstaten overeen om Permanent Structured Cooperation (PESCO) binnen het domein van veiligheid en defensie op te zetten. Op 13 november 2017 werd hiertoe een overeenkomst ondertekend door 23 van de destijds 28 EU-lidstaten. Portugal en Ierland sloten later aan en op 11 december 2017 is PESCO met 25 EU-lidstaten in werking getreden. Omdat Denemarken niet deelneemt aan het Gemeenschappelijk Veiligheids- en Defensiebeleid (GVDB) van de EU, treedt het land niet toe tot PESCO.¹ Vanwege de naderende Brexit zag ook het Verenigd Koninkrijk af van deelname en ten slotte besloot ook Malta niet aan PESCO mee te doen. Dit betekent dat 25 van de 27 EU-lidstaten op weg zijn om het gezamenlijke defensievermogen van de Europese Unie verder te ontwikkelen. We verwijzen in dit artikel naar deze landen als EU25. Hiermee neemt de Europese Unie een belangrijke stap richting meer samenwerking tussen EU-landen

op het gebied van defensie. Hoewel er nog geen concrete plannen zijn, zei een aantal Europese regeringsleiders de laatste jaren voorstander te zijn van een nog verdergaande samenwerking tussen EU-landen. 'We zouden moeten werken aan een visie om op een dag een echt Europees leger op te richten, aldus voormalig Bondskanselier Angela Merkel.² Ook de Franse president Emmanuel Macron is voorstander van een Europees leger. Hij stelt dat Europa zichzelf moet kunnen verdedigen zonder volledig

* Robert Beeres is hoogleraar Defensie-economie, Myriame Bollen is hoogleraar Civiel-Militaire Interactie en Marion Bogers is universitair docent Defensie-economie aan de Faculteit Militaire Wetenschappen van de Nederlandse Defensie Academie.

1 Daar gaat mogelijk verandering in komen aangezien een meerderheid van de Denen op woensdag 1 juni 2022 heeft gestemd voor deelname aan het defensiebeleid van de Europese Unie. Zie ook: *de Volkskrant*, 1 juni 2022: <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/denen-stemmen-voor-europese-militaire-samenwerking~b15fad15/>.

2 'Merkel pleit voor Europees leger en veiligheidsraad', *Trouw*, 13 november 2018. Zie: <https://www.trouw.nl/nieuws/merkel-pleit-voor-europees-leger-en-veiligheidsraad-b9>.

Inzet van de Nederlandse landmacht in de enhanced Forward Presence in Litouwen: de vraag of landen als defensiebetaler beter presteren vereist extra sets variabelen om rekening mee te houden

afhankelijk te zijn van de Verenigde Staten.³ Ook recent gaf de voorzitter van de Europese Commissie Ursula von der Leyen tijdens de jaarlijkse troonrede in het Europees Parlement nog aan dat het tijd is voor een Europese Defensie Unie (EDU).⁴

De verdere ontwikkeling van Europees Defensie Beleid en de totstandkoming van een EDU gaat gepaard met interessante economische vraag-

stukken. Eén van deze vraagstukken is het *burden sharing* en *freeriding*-gedrag van de EU25. Dit vraagstuk is niet nieuw, want binnen de NAVO is *burden sharing* al een punt van discussie sinds de oprichting van de alliantie. Binnen de EU is dit vraagstuk nog nauwelijks onderzocht. Enerzijds is dit logisch: er is immers (nog) geen sprake van een EDU. Anderzijds is een dergelijk vraagstuk interessant met het oog op een verdergaande samenwerking en het feit dat EU-landen verschillend denken over veiligheidsissues en defensiebeleid, zoals bijvoorbeeld bleek tijdens de luchtcampagne in Libië in 2011. Dit was de eerste missie in de geschiedenis van de NAVO waarbij niet de Verenigde Staten, maar het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk de leiding hadden. Polen en Duitsland bleven buiten de missie.

3 'France's Macron pushes for 'true European army', *BBC*, 6 november 2018. Zie: <https://www.bbc.com/news/world-europe-46108633>.

4 'Von der Leyen pleit voor nauwere militaire samenwerking tussen EU-landen', *de Volkskrant*, 15 september 2021. Zie: <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/von-der-leyen-pleit-voor-nauwere-militaire-samenwerking-tussen-eu-landen~b7e76168/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>.

FOTO MCD, AARON ZWAAL

Duitsland was enkel bereid humanitaire hulp te leveren en Polen verklaarde geen directe belangen te hebben in Libië. Deze verschillende ideeën over dreiging, taak en strategie hebben een weerslag op het burden sharing-gedrag van EU-lidstaten.

Eerder onderzochten Kollias en Beeres en Bollen de verdeling van militaire lasten (burden sharing) tussen EU-lidstaten.⁵ Beide onderzoeken gaan uit van een *state-of-the-art*-model om burden sharing tussen verschillende leden van een militaire alliantie in kaart te brengen. Dit zogeheten Joint Product Model (JPM), oorspronkelijk ontworpen door Todd Sandler en John Forbes,⁶ is in de loop van de tijd geëvalueerd en aangepast om hedendaagse baten en lasten van samen-

werking binnen een militaire alliantie te inventariseren. Het model is een baten-lasten-analyse, waarbij de gedachte is dat landen bijdragen aan de EDU in verhouding tot de baten die ze door het lidmaatschap ontvangen. Hiermee wijkt het model af van de maatstaf defensieuitgaven te zien als percentage van het bbp, die de NAVO hanteert. Deze maatstaf is gebaseerd op een ander verdelingsprincipe, namelijk dat de rijkste landen de zwaarste last dragen. Om de baten en de lasten met elkaar te kunnen vergelijken hebben Todd Sandler en John Forbes een formule ontwikkeld. Hierbij wordt de Average Benefit Share (ABS) vergeleken met de Burden Sharing Index (BSI) om zo een uitspraak te kunnen doen over de Net Benefit (NB), oftewel het nettovoordeel.

$$(1) \quad NB = ABS - BSI$$

De BSI wordt berekend door de defensieuitgaven van een individueel land (i) te delen door de totale defensieuitgaven (n) van alle EU25-landen. De volgende vergelijking (2) laat zien hoe de BSI wordt gemeten.⁷

$$(2) \quad BSI_i = \frac{\text{Defensie-uitgaven}_i}{\text{Defensie-uitgaven}_n}$$

In het begin was de ABS gebaseerd op wat beschermd werd binnen de landsgrenzen tegen verschillende (statelijke) dreigingen: grondgebied, inwoners en welvaart. De volgende vergelijking (3) laat zien hoe deze drie variabelen worden gecombineerd om de ABS van een individueel land (i) te meten als percentage van de EU25 landen (n).

$$(3) \quad ABS_{i3} = (\text{Grondgebied}_{i/n} + \text{Bevolking}_{i/n} + \text{Welvaart}_{i/n})/3$$

- 5 C. Kollias, 'A Preliminary Investigation of the Burden Sharing Aspects of a European Union Common Defence Policy', *Defence and Peace Economics* 19 (2008) (4) 253-263;
- R. Beeres en M. Bollen, 'Towards a European Defence Union? Military Burden Sharing in the European Union 2006-2013', *Athens Journal of Social Sciences* 4 (2017) (1) 147-159.
- 6 T. Sandler en J.F. Forbes, 'Burden Sharing, Strategy and the Design of NATO', *Economic Inquiry* 18 (1980) (3) 425-444.
- 7 M. Bogers, *Burden sharing in security organizations. Broadening the burden sharing debate* (Tilburg, Tilburg University, 2022) 39.

Van 2006 tot 2019 is vooruitgang geboekt op het gebied van een collectieve Europese defensie

Met het uitvoeren van crisisbeheersingsoperaties na de terroristische aanslagen in Washington D.C. en New York in 2001 nam de NAVO een ruimer begrip van veiligheid aan. Het gaat niet meer alleen om de bescherming van het eigen en bondgenootschappelijk grondgebied, bevolking en welvaart. Als gevolg worden andere variabelen aan de vergelijking toegevoegd, zoals Import, Export en Terrorisme.⁸ Omdat de exacte voorkeuren van een land onbekend zijn worden geen wegingsfactoren toegevoegd aan de formule, maar wordt een gemiddelde genomen van de verschillende variabelen.⁹ Wanneer de ABS en BSI zijn bepaald is het mogelijk om het NB-percentage uit te rekenen. Wanneer de ABS hoger is dan de BSI is een land een onderbetaler. Wanneer de ABS lager is dan de BSI is een land een overbetaler.

Kollias past in zijn vernieuwende bijdrage JPM toe op de EU, waarbij de EU als een militair bondgenootschap wordt beschouwd.¹⁰ Hij analyseert het burden sharing-gedrag van vijftien EU-lidstaten (EU15) in het jaar 2001. Centraal in zijn analyse staat de vraag: stel dat de EU15 een formeel militair bondgenootschap zouden creëren, welke lidstaten zouden dan te veel of juist te weinig bijdragen aan het bieden van collectieve defensie en veiligheid? Kollias

concludeert dat als een dergelijk bondgenootschap zou bestaan, alleen Frankrijk, Griekenland, Italië en het Verenigd Koninkrijk meer zouden bijdragen dan zou moeten. De overige elf EU-landen zouden als onderbetaler gelden.¹¹

Beeres en Bollen hebben het onderzoek van Kollias geactualiseerd en uitgebreid naar 26 lidstaten (EU26). Het Verenigd Koninkrijk en Malta zijn wel meegenomen in hun onderzoek, Denemarken en Kroatië (Kroatië is lid van de EU sinds 1 juli 2013) ontbreken. Tevens analyseren deze auteurs het militaire burden sharing-gedrag van de EU-lidstaten over een langere periode, namelijk van 2006 tot en met 2013. Ten slotte includeren zij in Kollias' oorspronkelijke analyse van de defensieuitgaven ook data over inzetbaarheid (*deployability*), voortzettingsvermogen (*sustainability*) en inzet (*deployment*). Bij inzetbaarheid gaat het hier om het aantal (grond)troepen van een individueel land dat kan worden ingezet ten opzichte van de totale inzetbare (grond)troepen van alle EU25-landen. Bij voortzettingsvermogen gaat het om het aantal (grond)troepen van een individueel land dat langdurig kan worden uitgezonden ten opzichte van de totale langdurig inzetbare (grond)troepen van alle EU25-landen. Voor beide indicatoren worden de NAVO-definities en normeringen gevolgd. Bij inzet gaat het om het totaal aantal daadwerkelijk uitgezonden (grond)troepen van een individueel land ten opzichte van de totale inzet (grond)troepen van alle EU-landen. Beeres en Bollen constateren dat de belangrijkste resultaten van Kollias overeind blijven. Indien verenigd in een EDU zouden Frankrijk, Italië en het Verenigd Koninkrijk als overbetaler gelden. Daarnaast vinden de auteurs ook enige veranderingen ten opzichte van Kollias' resultaten; Griekenland heeft zich in de periode 2006-2013 van overbetaler naar onderbetaler en Duitsland van onderbetaler tot overbetaler ontwikkeld.¹²

Tegen deze achtergrond richt dit artikel zich op de ontwikkeling van militair burden sharing-gedrag binnen de EU. Onderzocht wordt of de 25 PESCO-lidstaten in de periode van 2006-2019 op dit gebied naar elkaar zijn toegegroeid. Dit is het geval als de NB-percentages van de verschillende individuele EU25 landen richting 0% bewegen,

8 Kollias, 'A Preliminary Investigation', 255; T. Sandler en H. Shimizu, 'NATO burden sharing 1999-2010: an altered alliance', *Foreign Policy Analysis* 10 (2014) (1) 43-60.

9 Sandler en Forbes, 'Burden sharing strategy, and the design of NATO', 426.

10 Kollias, 'A Preliminary Investigation', 253; Beeres en Bollen, 'Towards a European Defence Union?', 148; in deze beide onderzoeken worden de werkelijke uitgaven van de afzonderlijke lidstaten over het jaar 2001 (Kollias) en van 2006 tot 2013 (Beeres en Bollen) gebruikt om de veronderstelde uitgavenpatronen van deze lidstaten weer te geven indien ze zouden zijn verenigd binnen de EDU. Dat geldt ook voor dit onderzoek.

11 Kollias, 'A Preliminary Investigation', 262.

12 Beeres en Bollen, 'Towards a European Defence Union?', 148.

wat betekent dat er in mindere mate sprake is van overbetalers en onderbetalers.

Op basis van onze analyse concluderen we dat Frankrijk en Italië, samen met Griekenland en Duitsland in een EDU als overbetaler zouden worden geclassificeerd. Indien we de variabele 'terrorisme' opnemen, verandert Griekenland echter in een onderbetaler, terwijl Polen tot overbetaler transformeert. Ten slotte constateren we dat de nettovoordelen van alle EU25 gedurende de hele onderzoeksperiode convergeren. Deze bevinding suggereert dat EU-leden die in PESCO participeren inderdaad naar elkaar toe bewegen qua militair burden sharing-gedrag.

De EU25 in defensie-economisch perspectief

De Europese Raad geeft aan dat defensie belangrijk is.¹³ De mate waarin defensie er toe doet (b) lijkt echter per lidstaat te verschillen. Ter staving van deze bewering presenteert tabel 1 van 2006-2019 de gemiddelde cijfers van elk van de EU25 met betrekking tot: grondgebied (kolom 2), bevolking (kolom 3), welvaart (kolom 4), absolute defensieuitgaven (kolom 5), relatieve defensieuitgaven (kolom 6), de omvang van de krijgsmacht (kolom 7) en inzet van de krijgsmacht (kolom 8).

Nederland, het op drie na rijkste land van de EU25 (het bbp per hoofd van de bevolking is € 38.528; kolom 4), draagt een defensielast van 1,33 procent van het bbp (kolom 6). Het armste land van Europa, Bulgarije (bbp per hoofd van de bevolking is € 5.636; kolom 4), besteedt daarentegen over diezelfde periode 1,78 procent van zijn bbp aan defensie.

Op basis van maatstaven als bbp per hoofd van de bevolking of d/bbp is het niet mogelijk om betekenisvolle prestatieverschillen tussen krijgsmachten te meten. De uitkomsten van dergelijke vergelijkingen worden immers sterk beïnvloed door verschillen in welvaart tussen landen.¹⁴ De vraag of Bulgarije daadwerkelijk beter presteert dan Nederland, of vice versa, vereist daarom extra sets variabelen om reke-

ning mee te houden, bijvoorbeeld door het aantal ingezette militairen per land te relateren aan het totale aantal militairen in actieve dienst. Zoals tabel 1 laat zien, komt deze berekening voor Bulgarije uit op 2,0 procent (626/31.212). Nederland 'scoort' hier 4,5 procent (1.981/44.318). Dat lijkt een betere prestatieverhouding.¹⁵

Tal van andere motieven spelen een rol in nationale besluitvormingsprocessen om (relatief) meer of juist minder aan defensie te besteden (bijvoorbeeld de beschikbaarheid van nucleaire capaciteit, een binnenlandse defensie-industrie of een sterke oriëntatie op import en export). Tot slot merken wij op dat het aantal militairen dat Duitsland inzet niet beschikbaar is in tabel 1 (kolom 8). Landen mogen zelf beslissen of zij inzetgegevens openbaar willen maken op de website van het European Defence Agency (EDA) en Duitsland heeft ervoor gekozen dit niet te doen. Deze informatie bestempelt het EDA daarom als 'vertrouwelijk'.

Analyse van militaire lastenverdeling: een kosten-baten analyse

Om het burden sharing-gedrag van de EU25 in kaart te brengen veronderstellen we allereerst het bestaan van een Europese Defensie Unie, een formele militaire alliantie die haar leden collectieve veiligheid en defensie biedt.¹⁶ Deze *framing* is noodzakelijk omdat de Europese Unie geen alliantie is, maar een internationale organisatie wier verantwoordelijkheid verder gaat dan het leveren van collectieve veiligheid aan haar lidstaten. Vervolgens berekenen we voor elk land een maatstaf voor de defensielasten, de Burden Sharing Index, die we vergelijken met een maatstaf voor de defensiebaten, de Average Benefit Share Index, van dat land.

13 Europese Raad, '19/20 December Conclusions'. EUCO 217/13 (Brussel, 2013). Zie: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-217-2013-INIT/en/pdf>.

14 R. Beeres, *Don't Mention the War. The Economics of Dutch Defence: Past, Present and Yet to Come* (Breda, Nederlandse Defensie Academie, 2013) 16.

15 R. Beeres en M. Bogers, 'Ranking the Performance of European Armed Forces', *Defence and Peace Economics* 23 (2012) (1) 14.

16 Kollias, 'A Preliminary Investigation', 257.

Tabel 1. De EU25 in cijfers: 2006-2019

	2	3	4	5	6	7	8
Land	Grond- gebied	Bevolking	Welvaart	Defensie- uitgaven (D) (Absoluut)	Defensie- uitgaven (D) (Relatief)	Omvang krijgs- macht	Inzet krijgs- macht
België	31	11,0	35.270	3.967	1,04	32.777	986
Bulgarije	111	7,4	5.636	732	1,78	31.212	626
Cyprus	9	0,8	21.884	327	1,83	12.231	5
Duitsland	357	81,8	34.288	35.744	1,28	218.142	-
Estland	45	1,3	14.127	359	1,88	4.127	186
Finland	338	5,4	37.000	2.891	1,84	19.013	575
Frankrijk	644	65,3	31.998	41.053	1,98	251.763	11.576
Griekenland	132	11,0	18.090	4.571	2,39	119.378	863
Hongarije	93	9,9	10.931	1.177	1,08	19.869	919
Ierland	70	4,6	47.937	936	0,46	9.657	517
Italië	301	59,5	26.128	21.175	1,41	182.117	8.089
Kroatië	57	4,2	11.267	702	1,48	15.145	371
Letland	65	2,1	11.131	322	1,37	5.045	130
Litouwen	65	3,0	11.154	443	1,25	9.661	260
Luxemburg	3	0,5	85.305	218	0,52	980	41
Nederland	42	16,7	38.528	8.486	1,33	44.318	1.981
Oostenrijk	84	8,5	37.600	2.544	0,80	27.414	1.292
Polen	313	38,0	10.341	7.399	1,87	109.510	2.306
Portugal	92	10,4	16.906	2.581	1,47	34.739	596
Roemenië	238	20,3	7.501	2.281	1,48	70.397	1.657
Slowakije	49	5,4	13.267	824	1,31	14.091	586
Slovenië	20	2,0	18.629	465	1,24	6.807	426
Spanje	505	46,0	23.641	10.835	1,00	126.760	3.174
Tsjechië	79	10,5	15.373	1.938	1,23	23.265	981
Zweden	450	9,5	41.877	4.467	1,14	15.549	703
EU25	4.193	435,2	25.807	156.716	1,40	1.403.215	38.768

Grondgebied: de oppervlakte van het grondgebied van een land uitgedrukt in 1.000 km².

Bevolking: het aantal inwoners van een land uitgedrukt in miljoenen.

Welvaart: de rijkdom van een land uitgedrukt in bruto binnenlands product (bbp) per hoofd van de bevolking (€).

Absolute defensieuitgaven (D): de totale uitgaven aan defensie per land uitgedrukt in miljoenen (€).

Relatieve defensieuitgaven (D): de totale uitgaven aan defensie als percentage van het bbp (%).

Omvang krijgsmacht: aantal actieve militairen per land.

Inzet krijgsmacht: aantal (grond)troepen daadwerkelijk ingezet per land.

BRONNEN: GRONDGEBIED: CIA, THE WORLD FACTBOOK, 2021, [HTTPS://WWW.CIA.GOV/THE-WORLD-FACTBOOK/](https://www.cia.gov/the-world-factbook/); INWONERS: TRADING ECONOMICS, POPULATION, 2021, [HTTPS://TRADINGECONOMICS.COM/COUNTRY-LIST/POPULATION](https://tradingeconomics.com/country-list/population); OVERIGE VARIABELEN: EDA, DEFENCE DATA PORTAL, 2021, [HTTPS://EDA.EUROPA.EU/PUBLICATIONS-AND-DATA/DEFENCE-DATA](https://eda.europa.eu/publications-and-data/defence-data)

Tabel 2. *Maatstaven voor defensielasten 2006-2019*

	BSI-1 Defensie- uitgaven	Inzetbaarheid	Voortzettings- vermogen	Inzet	BSI-2 Inzetbaarheid Voortzettingsvermogen Inzet
België	2,53	2,36	2,61	2,54	2,50
Bulgarije	0,47	1,96	1,76	1,57	1,76
Cyprus	0,21	0,08	0,00	0,01	0,03
Duitsland	22,81	-	-	-	-
Estland	0,23	0,21	0,31	0,48	0,33
Finland	1,84	0,83	2,06	1,48	1,46
Frankrijk	26,20	26,74	33,75	29,86	30,12
Griekenland	3,03	7,54	4,61	2,48	4,88
Hongarije	0,75	0,96	1,45	2,37	1,59
Ierland	0,60	0,29	1,23	1,33	0,95
Italië	13,51	19,78	13,51	18,99	17,43
Kroatië	0,45	0,81	1,06	0,91	0,93
Letland	0,21	0,34	0,19	0,34	0,29
Litouwen	0,28	0,42	0,48	0,67	0,52
Luxemburg	0,14	0,09	0,07	0,11	0,09
Nederland	5,41	5,56	4,19	5,11	4,95
Oostenrijk	1,62	0,68	1,51	3,33	1,84
Polen	4,72	4,18	3,00	5,95	4,38
Portugal	1,65	2,70	2,78	1,54	2,34
Roemenië	1,46	3,33	3,91	4,28	3,84
Slowakije	0,59	1,13	1,05	1,31	1,16
Slovenië	0,30	0,84	0,71	1,10	0,88
Spanje	6,91	15,26	10,45	8,19	11,30
Tsjechië	1,24	2,68	1,82	2,53	2,34
Zweden	2,85	1,22	2,03	5,50	2,92
EU25	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

BRON: EDA, DEFENCE DATA PORTAL, 2021, [HTTPS://EDA.EUROPA.EU/PUBLICATIONS-AND-DATA/DEFENCE-DATA](https://eda.europa.eu/publications-and-data/defence-data).**Burden Sharing Index (BSI)**

Voor de BSI stellen wij twee varianten op: BSI-1 en BSI-2 (zie tabel 2).¹⁷ De eerste variant (BSI-1) relateert de defensieuitgaven van elke EDU-lidstaat aan de totale defensieuitgaven van de gezamenlijke PESCO-leden. De maatstaf voor de totale lasten (de ‘burden’) van EDU25 wordt dan geoperationaliseerd als de som van alle defensieuitgaven. Tabel 2 presenteert BSI-1 in de tweede kolom.

Nemen we Nederland als voorbeeld, dan geeft de score van 5,41 (tabel 2, kolom 2) het percentage weer dat Nederland aan defensie heeft uitgegeven in relatie tot de totale uitgaven van alle PESCO-leden gezamenlijk. Nederland spendeerde van 2006-2019 gemiddeld € 8.486 miljoen (zie tabel 1, kolom 5). In tabel 1 zien we dat het

17 Beeres en Bollen, ‘Towards a European Defence Union?’, 152.

Tabel 3. Correlatie tussen maatstaven voor de defensielasten (n=251)

	Defensieuitgaven	Inzetbaarheid	Voortzettingsvermogen	Inzet
Defensieuitgaven	1.000	0.762***	0.777***	0.774***
Inzetbaarheid	0.887***	1.000	0.894***	0.734***
Voortzettingsvermogen	0.928***	0.940***	1.000	0.743***
Inzet	0.916***	0.891***	0.930***	1.000

Toelichting: * $p \leq 0.10$; ** $p \leq 0.05$; *** $p \leq 0.01$

BRON: EDA, DEFENCE DATA PORTAL, 2021, [HTTPS://EDA.EUROPA.EU/PUBLICATIONS-AND-DATA/DEFENCE-DATA](https://eda.europa.eu/publications-and-data/defence-data)

gemiddelde totale bedrag dat de EU25 aan defensie heeft besteed € 156.761 miljoen bedraagt.

Tabel 2 (kolom 6) presenteert tevens BSI-2, waarin een combinatie van inzetbaarheid, voortzettingsvermogen en inzet als maatstaf voor de defensielast van alle gezamenlijke PESCO-leden fungeert. BSI-2 voorziet in een betere maatstaf voor de defensielasten dan BSI-1.¹⁸ Omdat de Duitse gegevens over inzetbaarheid, voortzettingsvermogen en inzet vertrouwelijk zijn, zijn deze data niet opgenomen in BSI-2. Indien we BSI-2 als de maatstaf voor de defensielast van een land hanteren, zou Duitsland buiten onze analyse vallen.

De analyse van tabel 3 biedt echter een oplossing. Tabel 3 presenteert van 2006-2019 correlaties tussen defensieuitgaven, inzetbaarheid, voortzettingsvermogen en inzet van de EU25, tenminste voor zover deze gegevens per land gelijktijdig beschikbaar waren. De getallen boven de hoofddiagonaal zijn verkregen uit een Spearman-rangcorrelatietest. De getallen onder de hoofddiagonaal zijn Pearson-correlatiecoëfficiënten.

Uit tabel 3 blijkt dat er een zeer sterke positieve associatie is tussen de vier variabelen.¹⁹ Dit betekent dat defensieuitgaven de variabelen inzetbaarheid, voortzettingsvermogen en inzet goed voorspellen. Hierdoor heeft de selectie van

BSI-1 of BSI-2 geen invloed op de uitkomsten van onze analyse. Om Duitsland binnen de dataset te houden selecteren we daarom BSI-1 als maatstaf voor de defensielasten.

Average Benefit Share Index (ABS)

Het Joint Product Model relateert de zojuist gepresenteerde defensielasten aan de defensiebatan van een land. De defensiebatan worden geoperationaliseerd door middel van de Average Benefit Share Index (ABS). De batan zijn enerzijds gebaseerd op wat wordt beschermd (grondgebied, bevolking, welvaart, import en export) en anderzijds op waartegen wordt beschermd (terrorisme). Tabel 4 presenteert de verschillende maatstaven voor defensiebatan die wij hebben gebruikt in ons onderzoek. In de volgende sectie wordt de nationale BSI van de EU25 landen vergeleken met de ABS die is gebaseerd op de variabelen: grondgebied, bevolking en welvaart (zie tabel 5 en 6). Vervolgens vindt opnieuw een vergelijking plaats van de BSI met de ABS, maar dan is de ABS gebaseerd op de variabelen: grondgebied, bevolking, welvaart, import en export (tabel 7). Bij de laatste vergelijking wordt de variabele 'terrorisme' nog aan de ABS toegevoegd (tabel 8).

Resultaten

Tabel 5 presenteert voor 2006-2019 de gemiddelde waarden van defensiebatan (ABS) en defensielasten (BSI-1) voor elk van de EU25-lidstaten, evenals het nettovoordeel (NB = ABS – BSI-1). Tabel 5, kolom 2 presenteert de ABS van elke lidstaat als het gemiddelde van de maatstaven voor grondgebied, inwoners en welvaart (zie tabel 4). Tabel 5, kolom 3 geeft een overzicht

¹⁸ Beeres en Bollen, 'Towards a European Defence Union?', 152.

¹⁹ J.A. Davis, *Elementary Survey Analysis* (Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1971) 49.

Tabel 4. *Maatstaven voor defensiebaten 2006-2019*

Land	Grondgebied	Inwoners	Welvaart	Import	Export	Terrorisme
België	0,72	2,53	3,45	8,40	8,44	5,22
Bulgarije	2,64	1,69	0,37	0,63	0,50	2,88
Cyprus	0,22	0,19	0,16	0,17	0,05	2,96
Duitsland	8,52	18,79	24,97	22,72	26,93	9,21
Estland	1,08	0,31	0,17	0,32	0,27	0,75
Finland	8,07	1,24	1,78	1,48	1,43	2,85
Frankrijk	15,36	14,99	18,59	12,82	10,74	13,81
Griekenland	3,15	2,53	1,77	1,29	0,60	13,97
Hongarije	2,22	2,28	0,97	2,01	2,04	1,45
Ierland	1,68	1,05	1,94	1,62	2,52	7,22
Italië	7,19	13,68	13,85	9,58	9,64	7,93
Kroatië	1,35	0,96	0,42	0,52	0,31	0,21
Letland	1,54	0,47	0,20	0,32	0,24	0,19
Litouwen	1,56	0,70	0,30	0,59	0,51	0,16
Luxemburg	0,06	0,12	0,40	0,52	0,38	0,00
Nederland	0,99	3,84	5,74	11,11	12,07	4,84
Oostenrijk	2,00	1,95	2,84	3,45	3,22	3,79
Polen	7,46	8,74	3,50	4,12	3,80	0,77
Portugal	2,20	2,40	1,57	1,58	1,12	0,46
Roemenië	5,69	4,65	1,35	1,52	116	0,11
Slowakije	1,17	1,25	0,64	1,50	1,47	0,10
Slovenië	0,48	0,47	0,34	0,68	0,66	0,00
Spanje	12,05	10,56	9,67	7,07	5,68	10,70
Tsjechië	1,88	2,41	1,44	2,89	3,06	3,38
Zweden	10,74	2,19	3,56	3,09	3,13	7,06
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Grondgebied: de oppervlakte van het grondgebied van een individueel land als percentage van de totale oppervlakte van het grondgebied van alle EU25 landen.

Bevolking: het aantal inwoners van een individueel land als percentage van het totaal aantal inwoners van alle EU25 landen.

Welvaart: het bbp per hoofd van de bevolking van een individueel land als percentage van de optelsom van alle bbp's van de EU25 landen.

Import: de waarde van de geïmporteerde goederen van een individueel land als percentage van de totale waarde van de geïmporteerde goederen van EU25 landen.

Export: de waarde van de geëxporteerde goederen van een individueel land als percentage van de totale waarde van de geëxporteerde goederen van de EU25 landen.

Terrorisme: index (gebaseerd op het aantal terroristische aanslagen en het aantal dodelijke slachtoffers, gewonden en materiele schade als gevolg van een terroristische aanslag) van een individueel land als percentage van de optelsom van alle EU25 indexen.

BRONNEN: GRONDGEBIED: CIA, THE WORLD FACTBOOK, 2021, [HTTPS://WWW.CIA.GOV/THE-WORLD-FACTBOOK/](https://www.cia.gov/the-world-factbook/); INWONERS: TRADING ECONOMICS, POPULATION, 2021, [HTTPS://TRADINGECONOMICS.COM/COUNTRY-LIST/POPULATION](https://tradingeconomics.com/country-list/population); WELVAART: EDA, DEFENCE DATA PORTAL, 2021, [HTTPS://EDA.EUROPA.EU/PUBLICATIONS-AND-DATA/DEFENCE-DATA](https://eda.europa.eu/publications-and-data/defence-data);

IMPORT EN EXPORT: EUROSTAT, TOTAL IMPORT AND EXPORTS OF GOODS, 2021, [HTTPS://EC.EUROPA.EU/EUROSTAT/WEB/INTERNATIONAL-TRADE-IN-GOODS/DATA/MAIN-TABLES](https://ec.europa.eu/eurostat/web/international-trade-in-goods/data/main-tables);

TERRORISME: INSTITUTE FOR ECONOMICS AND PEACE, GLOBAL TERRORISM INDEX, 2021, [HTTPS://WWW.VISIONOFHUMANITY.ORG/MAPS/GLOBAL-TERRORISM-INDEX/#/](https://www.visionofhumanity.org/maps/global-terrorism-index/#/)

Tabel 5. Burden sharing EU25 2006-2019 uitgedrukt in nettovoordeel (ABS-BSI-1)
(ABS op basis van Grondgebied, Inwoners, Welvaart)

Land	Defensiebatens (ABS)	Defensielasten (BSI-1)	Nettovoordeel (NB)
België	2,23	2,53	-0,30
Bulgarije	1,57	0,47	1,10
Cyprus	0,19	0,21	-0,02
Duitsland	17,43	22,81	-5,38
Estland	0,52	0,23	0,29
Finland	3,70	1,84	1,85
Frankrijk	16,31	26,20	-9,88
Griekenland	2,48	3,03	-0,55
Hongarije	1,82	0,75	1,07
Ierland	1,56	0,60	0,96
Italië	11,57	13,51	-1,94
Kroatië	0,91	0,45	0,46
Letland	0,74	0,21	0,53
Litouwen	0,85	0,28	0,57
Luxemburg	0,20	0,14	0,06
Nederland	3,52	5,41	-1,89
Oostenrijk	2,26	1,62	0,64
Polen	6,57	4,72	1,85
Portugal	2,06	1,65	0,41
Roemenië	3,90	1,46	2,44
Slowakije	1,02	0,59	0,43
Slovenië	0,43	0,30	0,13
Spanje	10,76	6,91	3,85
Tsjechië	1,91	1,24	0,67
Zweden	5,50	2,85	2,65

BRONNEN: ZIE TABEL 4

van de BSI's voor elk van de EU25 (zie tabel 2, kolom 1). Tabel 5, kolom 4 geeft de NB per lidstaat weer. NB wordt als volgt geïnterpreteerd: als ABS hoger is dan BSI, dan levert het lidmaatschap van de EDU de lidstaat meer op dan dat hij bijdraagt aan de EDU. Het NB is in dit geval positief. We noemen dergelijke landen onderbetalers. Omgekeerd geldt dat als ABS lager is dan BSI, de lidstaat beschouwd kan worden als een land dat te veel bijdraagt: een overbetaler.

Uit tabel 5 blijkt dat van de 25 leden van een toekomstige EDU er zeven als overbetaler

zouden gelden, namelijk België, Cyprus, Frankrijk, Duitsland, Griekenland, Italië en Nederland (NB = -0,30; -0,02; -9,88; -5,38; -0,55; -1,94; -1,89).

Gebruikmakend van dezelfde maatstaven als in tabel 5 biedt tabel 6 een dynamisch perspectief op de ontwikkelingen in de nettovoordelen van de EU25 van 2006 tot 2019. Gedurende deze periode onderscheidt tabel 6 drie categorieën van burden sharing-gedrag. De eerste en grootste categorie bestaat uit zeventien landen die voortdurend onderbetalen: Oostenrijk, Bulgarije,

Tabel 6. Ontwikkeling burden sharing EU25 uitgedrukt in nettovoordeel (ABS-BSI-1)
(ABS op basis van Grondgebied, Inwoners, Welvaart)

Land	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2019
België	-0,15	-0,50	-0,42	-0,52	-0,40	-0,17	-0,09	-0,04
Bulgarije	1,21	1,10	1,18	1,20	1,17	1,18	1,09	0,52
Cyprus	-0,02	0,00	-0,05	-0,02	0,01	0,01	-0,03	-0,04
Duitsland	-2,25	-2,65	-5,02	-4,82	-6,26	-5,95	-6,72	-7,70
Estland	0,39	0,34	0,35	0,29	0,25	0,23	0,23	0,23
Finland	2,25	2,19	1,92	1,80	1,84	1,64	1,79	1,72
Frankrijk	-11,82	-12,08	-9,67	-10,09	-10,33	-9,02	-8,48	-7,74
Griekenland	-0,78	-1,18	-0,55	-0,43	-0,32	-0,32	-0,31	-0,02
Hongarije	1,17	1,06	1,16	1,13	1,17	1,07	1,03	0,85
Ierland	0,92	0,82	0,81	0,82	0,85	1,14	1,20	1,27
Italië	-5,14	-2,22	-2,43	-2,15	-0,82	-3,60	-1,07	-0,07
Kroatië	-	-	-	-	0,49	0,55	0,42	0,41
Letland	0,59	0,53	0,62	0,61	0,58	0,50	0,38	0,39
Litouwen	0,69	0,62	0,70	0,69	0,63	0,48	0,33	0,32
Luxemburg	0,04	0,00	0,06	0,08	0,07	0,08	0,04	0,04
Nederland	-1,81	-1,82	-2,12	-2,00	-1,79	-1,62	-1,84	-2,22
Oostenrijk	0,86	0,61	0,62	0,60	0,57	0,61	0,66	0,74
Polen	3,29	2,89	2,35	2,06	1,43	1,14	0,83	0,98
Portugal	0,52	0,50	0,26	0,46	0,32	0,54	0,52	0,39
Roemenië	2,78	2,81	2,85	2,78	2,47	2,35	1,76	1,70
Slowakije	0,49	0,40	0,46	0,50	0,51	0,46	0,39	0,14
Slovenië	0,11	0,09	0,05	0,15	0,18	0,18	0,17	0,16
Spanje	3,44	3,07	3,66	3,58	4,16	5,00	4,15	4,53
Tsjechië	0,59	0,57	0,57	0,80	0,86	0,86	0,64	0,59
Zweden	2,63	2,86	2,62	2,48	2,35	2,68	2,90	2,83
σ	3,05	2,93	2,68	2,69	2,76	2,69	2,53	2,56

BRONNEN: ZIE TABEL 4

Kroatië, Tsjechië, Estland, Finland, Hongarije, Ierland, Letland, Litouwen, Polen, Portugal, Roemenië, Slowakije, Slovenië, Spanje en Zweden. De tweede categorie bestaat uit zes constant overbetalende landen: België, Frankrijk, Duitsland, Griekenland, Italië en Nederland. Ten derde scoren twee landen, Cyprus en Luxemburg, ongeveer de ideale 0. De laatste rij in tabel 6 geeft de standaarddeviatie (σ) weer als maatstaf voor de spreiding van nettovoordelen van alle PESCO-leden. Van 2006 tot 2019 is de standaarddeviatie met 17 procent afgenomen. Dit betekent dat de EU25 gedurende deze

periode naar elkaar zijn toegegroeid ten aanzien van militair burden sharing-gedrag.

De bescherming van economische belangen in het buitenland is een belangrijke functie van elk militair bondgenootschap. Het zou te verwachten zijn dat landen met een open economie meer bijdragen aan collectieve veiligheid dan landen met een gesloten economie. Daarom hebben we een internationale economische dimensie, namelijk de variabelen export en import, toegevoegd aan onze analyse. Tabel 7 presenteert de nettovoordelen gedurende de periode 2006-2019.

Tabel 7. Ontwikkeling burden sharing EU25 2006-2019 uitgedrukt in nettovoordeel (ABS-BSI-1)
(ABS op basis van Grondgebied, Inwoners, Welvaart, Import, Export)

Land	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2019
België	2,53	2,11	2,14	2,02	2,13	2,20	2,20	2,19
Bulgarije	0,75	0,68	0,74	0,80	0,79	0,79	0,71	0,15
Cyprus	-0,05	-0,03	-0,08	-0,07	-0,03	-0,02	-0,05	-0,07
Duitsland	0,70	0,21	-1,96	-1,75	-3,24	-3,13	-3,89	-4,96
Estland	0,30	0,23	0,25	0,21	0,17	0,14	0,14	0,14
Finland	1,48	1,39	1,03	0,89	0,92	0,64	0,84	0,77
Frankrijk	-13,28	-13,70	-11,36	-11,85	-12,21	-11,15	-10,57	-9,79
Griekenland	-1,42	-1,82	-1,21	-1,06	-0,91	-0,95	-0,88	-0,58
Hongarije	1,19	1,12	1,22	1,17	1,25	1,17	1,16	0,99
Ierland	1,21	1,00	1,00	0,94	1,01	1,35	1,45	1,15
Italië	-5,77	-2,92	-3,19	-3,05	-1,80	-3,68	-1,99	-0,96
Kroatië	-	-	-	-	0,26	0,35	0,22	0,22
Letland	0,38	0,33	0,41	0,43	0,41	0,32	0,21	0,22
Litouwen	0,51	0,49	0,54	0,58	0,54	0,36	0,24	0,23
Luxemburg	0,22	0,18	0,18	0,19	0,16	0,16	0,10	0,09
Nederland	1,32	1,08	1,08	1,03	1,00	0,98	1,05	1,12
Oostenrijk	1,14	1,30	1,17	1,44	1,48	1,46	1,48	1,15
Polen	1,88	1,64	1,16	0,89	0,44	0,21	0,03	0,23
Portugal	0,24	0,22	-0,04	0,14	0,04	0,24	0,25	0,15
Roemenië	1,61	1,66	1,77	1,72	1,48	1,38	0,82	0,76
Slowakije	0,53	0,53	0,61	0,70	0,73	0,69	0,63	0,37
Slovenië	0,17	0,17	0,13	0,22	0,27	0,27	0,29	0,31
Spanje	1,75	1,24	1,74	1,67	2,44	3,24	2,48	2,83
Tsjechië	0,78	0,88	0,93	1,19	1,33	1,38	1,20	1,16
Zweden	1,82	2,01	1,76	1,54	1,34	1,60	1,86	1,77
σ	3,17	3,06	2,65	2,71	2,75	2,67	2,50	2,42

BRONNEN: ZIE TABEL 4

De ABS-variabelen, grondgebied, inwoners en welvaart zijn daarbij uitgebreid met de waarden van de import en export van elk van de EU25.

Op basis van tabel 7 concluderen we dat België, Nederland en Luxemburg nu ook gelden als onderbetalende landen en tevens dat Cyprus, Frankrijk, Duitsland, Griekenland en Italië behoren tot de overbetalers. Ten slotte blijkt uit tabel 7 dat Duitsland zich heeft ontwikkeld van een onderbetaler in 2006 en 2008 tot een overbetaler tussen 2010-2019. De laatste rij in tabel 7 geeft de standaarddeviatie (σ) van de

nettovoordelen weer. Net als in tabel 6 concluderen we dat de spreiding is afgenomen en dat de EU25 in deze periode naar elkaar toe zijn geschoven: tussen 2006 en 2019 neemt de standaarddeviatie bijna 24 procent af.

Tabel 8 voegt 'terrorisme' toe als extra variabele aan de baten. Het zou te verwachten zijn dat landen die meer last ondervinden van terrorisme meer bijdragen aan collectieve veiligheid dan landen die nauwelijks last hebben van terrorisme. De terrorismemaatstaf is gebaseerd op de Global Terrorism Index (GTI) en ontleend aan

Tabel 8. Ontwikkeling burden sharing EU25 2006-2019 uitgedrukt in nettovoordeel (ABS-BSI-1)
(ABS op basis van Grondgebied, Inwoners, Welvaart, Import, Export, Terrorisme)

Land	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2019
België	2.02	1.48	1.43	1.93	2.83	3.17	3.00	2.90
Bulgarije	0.59	0.59	0.57	2.47	1.69	1.03	0.68	0.04
Cyprus	0.02	0.23	-0.04	0.00	1.23	0.67	0.10	-0.04
Duitsland	-0.95	-1.93	-4.48	-3.99	-5.16	-4.78	-5.47	-6.44
Estland	0.23	0.16	0.18	0.33	0.15	0.25	0.12	0.10
Finland	0.99	1.29	0.64	0.43	0.45	1.07	1.26	1.14
Frankrijk	-12.50	-13.75	-12.02	-11.83	-12.61	-11.33	-10.77	-9.91
Griekenland	1.06	0.83	1.74	1.15	1.10	0.32	0.62	1.14
Hongarije	0.88	1.26	1.44	0.96	1.19	1.17	0.91	0.93
Ierland	1.79	1.70	1.53	2.40	2.57	2.21	2.27	2.54
Italië	-5.73	-3.95	-3.47	-3.23	-2.17	-4.20	-2.41	-1.24
Kroatië	-	-	-	-	0.22	0.24	0.11	0.10
Letland	0.29	0.23	0.32	0.34	0.32	0.23	0.22	0.19
Litouwen	0.39	0.37	0.43	0.46	0.41	0.24	0.31	0.22
Luxemburg	0.16	0.13	0.12	0.14	0.11	0.11	0.05	0.05
Nederland	0.36	0.55	1.45	1.04	0.50	1.24	1.34	1.28
Oostenrijk	1.00	1.98	1.70	0.97	0.75	1.10	1.31	1.16
Polen	1.03	0.74	0.80	0.08	-0.47	-0.59	-0.73	-0.64
Portugal	-0.06	-0.08	-0.34	0.14	-0.18	-0.05	-0.04	-0.15
Roemenië	1.15	1.33	1.34	1.26	1.00	0.89	0.33	0.26
Slowakije	0.36	0.34	0.41	0.49	0.52	0.56	0.45	0.17
Slovenië	0.09	0.09	0.04	0.14	0.18	0.18	0.20	0.21
Spanje	4.54	2.93	2.70	1.54	2.10	2.37	2.43	2.70
Tsjechië	0.46	1.71	1.09	0.96	1.99	1.68	1.15	0.89
Zweden	1.86	1.78	2.40	1.80	1.74	2.22	2.59	2.42
σ	3.09	3.16	2.95	2.85	2.99	2.87	2.73	2.66

BRONNEN: ZIE TABEL 4

het Institute for Economics and Peace.²⁰ Het effect van het toevoegen van deze variabele kan het best worden geïllustreerd voor Griekenland. Binnen de EU behoort Griekenland tot de landen met de hoogste GTI-scores (2006: 3,45; 2008: 4,28; 2010: 4,76; 2012: 4,08; 2014: 4,21; 2016: 4,13; 2018: 4,17; 2019: 4,18). Binnen ons model zijn deze scores vertaald naar de volgende percentages: 2006: 16,83; 2008: 17,95; 2010: 19,72; 2012: 15,20; 2014: 13,87; 2016: 9,39; 2018: 10,72; 2019: 12,06. Deze scores verklaren het verschil in burden sharing gedrag van Griekenland in tabel 7 en 8. Na toevoeging van de

terrorismemaatstaf geldt Griekenland nu over de gehele periode als een onderbetaler, terwijl Frankrijk, Duitsland en Italië gedurende de hele periode en onder elke combinatie van batenmaatstaven consequent een te hoge bijdrage leveren aan PESCO. Uit tabel 8 blijkt overigens ook dat Polen zich tussen 2006 en 2019 ontwik-

20 De GTI-index is gebaseerd op de volgende variabelen: (1) totaal aantal terroristische aanslagen; (2) totaal aantal slachtoffers als gevolg van de aanslagen; (3) totaal aantal gewonden als gevolg van de aanslagen; (4) de geschatte schade als gevolg van de terroristische aanslagen. De index varieert tussen 10 (hoogste terrorisme-impact) en 0 (geen impact terrorisme).

kelt als een overbetaler. Ten slotte zien we in tabel 8 standaarddeviaties als maatstaf om de convergentie van de nettovoordelen van de EU25 te beoordelen. Ook in tabel 8 neemt de standaarddeviatie over de jaren af. Vergeleken met tabellen 6 en 7 is de afname van de standaarddeviatie in tabel 8 echter kleiner, namelijk ongeveer 14 procent.

Conclusies

In dit artikel stond de vraag centraal of, indien verenigd in een EDU, de 25 EU-lidstaten betrokken bij PESCO tussen 2006 en 2019 naar elkaar zijn toegesloegen in het bieden van EU-brede veiligheid en defensie. We stellen vast dat er in vergelijking met eerder onderzoek inderdaad verandering heeft plaatsgevonden. Als Europese landen verenigd zouden zijn in een EDU kunnen Frankrijk, Italië, Griekenland en Duitsland op basis van onze gegevens worden beschouwd als overbetaler. Als we echter de variabele terrorisme in ons onderzoek betrekken, zou Griekenland veranderen in een land dat te weinig bijdraagt. Polen zou daarentegen transformeren tot een overbetaler. Alle andere EU25-landen gelden gedurende deze periode als onderbetaler.

Tevens merken we op dat van 2006 tot 2019 de nettovoordelen van de EU25 convergeren. Dit betekent dat de verschillen tussen landen zijn afgenomen. Zo is de nettobijdrage aan het collectief van overbetalers Frankrijk en Italië in de jaren afgenomen en is de nettobijdrage van een aantal onderbetalers, zoals Polen en Roemenië, toegenomen. Op basis van deze kwantitatieve analyse kan worden gesuggereerd dat de EU25 in deze periode inderdaad naar elkaar zijn toegesloegen ten aanzien van het bieden van EU-brede defensie en veiligheid. Met andere woorden, van 2006 tot 2019 is vooruitgang geboekt op het gebied van een collectieve Europese defensie.

Ondanks deze convergentie blijft het voor EU-landen lastig om overeenstemming te bereiken over een aantal veiligheidsonderwerpen. De aanpak van de vluchtelingen crisis is hiervan een goed voorbeeld. Daar waar de landen in dit onderzoek dichter bij elkaar komen, slaagden Europese landen er tot voor kort niet in om solidair op te treden in de aanpak van de vluchtelingen crisis. Ook rond het thema energieveiligheid zijn EU-landen niet altijd eensgezind. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de verschillende houdingen van EU-lidstaten ten opzichte van de pijpleiding Nord Stream 2. Deze pijpleiding bleek vanaf het begin omstreden. De Verenigde Staten, Polen en de Baltische staten verzetten zich tegen de komst van de gaspijpleiding, omdat Rusland op deze manier meer invloed in Europa zou krijgen. Pas te midden van de oplopende spanningen rond Oekraïne maakte de Duitse bondskanselier Olaf Scholz op 22 februari de opschorting van het goedkeuringsproces van het gaspijpleidingproject bekend.²¹

De inval van Rusland in Oekraïne op 24 februari werpt nieuw licht op de veiligheid van Europese lidstaten. De oorlog brengt een risico van verdere escalatie met zich mee. Daarnaast wordt de oorlog niet alleen gevoerd op het Oekraïense grondgebied, want er is ook een acute dreiging in Europa op het gebied van cyber- en energieveiligheid. Verder onderzoek naar de lastenverdeling tussen EU-lidstaten ten aanzien van veiligheid en defensie zal daarom variabelen moeten includeren die de huidige EU-problemen weerspiegelen. Hierbij gaat het bij het analyseren van de lastenverdeling niet enkel om de individuele defensieuitgaven en de bereidheid om troepen te stationeren aan de oostgrens van Europa, maar zal de bereidheid van Europese landen om vergaande economische sancties op te leggen ook moeten worden meegenomen in de analyse. Bondskanselier Scholz maakte na de Russische inval bekend dat Duitsland bereid is om vanaf 2022 100 miljard euro extra in de Bundeswehr te investeren en jaarlijks meer dan 2% van het bbp aan defensie te besteden. Duitsland is echter terughoudend in het nemen van vergaande sancties zoals een verbod op de import van gas en olie uit Rusland. Het land is van alle Europese landen het meest afhankelijk

21 'Bondskanselier Scholz over besluit Nord Stream 2: 'Verdere escalatie moet worden voorkomen', NOS, 23 februari 2022. Zie: <https://nos.nl/collectie/13888/liveblog/2418366-tweede-kamer-wil-sancties-kiev-overweegt-verbreken-diplomatieke-relatie-met-moskou>.

van Russisch gas en ook de grootste inkoper in Europa van Russische olie.²² Een verbod zou de geldstroom richting Rusland aanzienlijk beperken, maar heeft ook vergaande gevolgen voor de Duitse economie.

Ieder Europees land heeft eigen belangen en maakt eigen afwegingen. Hierdoor wordt onderzoek naar de beweegredenen van Europese landen om wel of niet bij te dragen aan het collectief steeds belangrijker. Binnen Europa moet worden besproken hoe ‘zwakke schakels’ binnen het collectief, eventueel met steun van

andere lidstaten, kunnen worden versterkt. Bovenstaande recente ontwikkelingen vragen om een breder perspectief op collectieve veiligheid en de daarbij behorende lastenverdelingsvraagstukken in Europa. ■

22 Eurostat, Imports of natural gas, 2022. Zie: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_TI_GAS/default/table?lang=en&category=nrg.nrg_quant.nrg_quanta.nrg_t.nrg_ti.

Zr. Mr. Schiedam verlaat de haven van Den Helder voor een missie: ieder Europees land heeft eigen belangen en maakt bij veiligheidsonderwerpen eigen afwegingen

FOTO MCD, JOHN VAN HELVERT

'Bosnië is veranderd, terwijl wij zelf stil zijn blijven staan'

Terugkeerreis veteranen vanuit een relationeel perspectief

Nicole Immler, Siri Driessen en Jeannette van Brenk*

Honderden Dutchbat-III veteranen mogen sinds dit voorjaar op terugkeerreis naar Bosnië-Herzegovina, het land waar ze gediend hebben tijdens de oorlog in 1995. Volgens Defensie een gebaar van erkenning, waardering en zorg voor deze groep. Maar wanneer zijn terugkeerreizen echt zinvol?

Het is begin oktober 2021. Wij, onderzoekers en begeleiders, staan met de groep veteranen op de parkeerplaats van een tankstation aan de buitenrand van Sarajevo. We zijn net aangekomen op de plek waar deze veteranen bijna drie decennia geleden een half jaar gewoond en gewerkt hebben. Daar op die parkeerplaats ruiken we die typische lucht van bruinkool en zien we de schade van de oorlog om ons heen. De veteranen laten de indrukken op zich inwerken. Er is een gevoel van alertheid, want we staan hier zonder enige dekking. Herhaaldelijk wordt er bezorgd naar de berg-

wanden gekeken. Even zijn ze weer daar, in die tijd. Maar het peinzen wordt bruut verstoord door een busje van een pakketdienst dat met grote vaart langs onze groep scheurt. Meteen staan we weer in het nu. 'Die pakketbezorger rijdt al net zo asociaal als bij ons', concludeert Danny, een van de veteranen.¹ Die opmerking schudt iets wakker: het leven is hier ook doorgegaan. Het Bosnië van nu is niet meer het Bosnië van toen.

Terugkeren naar het land van uitzending is een populair ritueel onder veteranen, dat al bestond in de vroege negentiende eeuw, toen veteranen teruggingen naar de slagvelden van Waterloo.² Ook Nederlandse veteranen gaan al langer op eigen initiatief terug naar voormalige missiegebieden, zoals Indonesië, Korea of Libanon. Zij hebben daarbij verschillende motieven om te gaan, van het verwerken van herinneringen tot het vieren van vakantie. Wel is nieuw dat Defensie de reizen naar Bosnië nu zelf organiseert. Begin 2021 besloot toenmalig minister van Defensie Ank Bijleveld een gebaar te maken van erkenning, waardering en zorg voor Bosnië-veteranen.³ Aanleiding was een onderzoek naar het welzijn van Dutchbat III-veteranen van het Nationaal Psychotrauma Centrum ARQ.⁴ Een aantal aanbevelingen uit hun rapport is door de minister overgenomen, waaronder een financiële compensatie voor Dutchbat III-veteranen (5.000 euro) en een symbolisch draaginsigne.⁵ Ook is er meer zorg en aandacht voor de

Na een rapport over het welzijn van Bosnië-veteranen heeft Defensie de terugkeerreizen op korte termijn gerealiseerd

veteraan en hun thuisfront (partners/kinderen), met als nieuwe mogelijkheid om op kosten van de overheid terug te reizen naar Srebrenica.

Er is veel animo bij Defensie om de aanbevelingen snel in de praktijk te brengen. De terugkeerreizen zijn dan ook op korte termijn gerealiseerd en vanaf dit voorjaar worden er verschillende reizen naar Bosnië gepland voor Dutchbat III-veteranen. Toch is het nog onduidelijk wat deze reis de veteranen en hun gezinnen biedt naast de psychologische zorg die al wordt gegeven. Want hoewel er veel aannames zijn over de positieve kracht van de terugkeerreis, is er tot nu toe weinig wetenschappelijk onderzoek naar gedaan.⁶ Sinds drie jaar loopt er een empirisch onderzoek naar de effecten van de terugkeerreizen – de interdisciplinaire pilotstudie *Back with a mission* – door het Leids Universitair Medisch Centrum en de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht.⁷ Wij organiseerden een voorbereidings- en evaluatietraject voor veteranen en partners, hielden focusgroepen en interviews, en gingen mee op twee reizen met Dutchbatters en UNPROFOR-veteranen.

Ons onderzoek heeft inzichten opgeleverd die van belang zijn om te delen, omdat zij haaks staan op bestaande praktijken en dynamieken binnen Defensie, die geworteld zijn in tradities, institutionele logica's en gebruikelijke beeldspraken. Hierdoor is verandering moeizaam. Het huidige debat is gebaat bij nieuwe perspectieven op de vorm en uitvoering van de terugkeerreis. Onze bevindingen zijn niet alleen relevant voor de reizen Defensie organiseert, maar ook voor het vergroten van de kennis over het fenomeen terugkeerreizen in het algemeen.

Een cirkel rondmaken?

Inderdaad, de terugkeerreis lijkt veteranen een veelbelovende mogelijkheid te bieden om hun oorlogsherinneringen te begrijpen, zeker voor diegenen die nog dagelijks met hun ervaringen bezig zijn. In de context van deze terugkeerreizen spreken militaire kringen vaak over 'de cirkel rondmaken'.⁸ Wanneer veteranen teruggaan naar de plaatsen uit hun verleden, worden

ze geconfronteerd met de ervaringen van toen. De geuren, geluiden en emoties komen weer naar boven. Deze *exposure*, een confrontatie via een herbeleving, lijkt een belangrijk doel te zijn van de reis. Vanuit de psychologie is dit te zien als het in gang brengen van een verandering. Het lijkt de voltooiing van een proces: 'een cirkel rondmaken'. Wetenschappelijk onderzoek over erkenning en herstel laat echter zien dat er meer nodig is dan een perspectief gericht op het individu: erkenning is ook 'het herstel van sociale relaties'.⁹ Herstel is dus niet alleen een persoonlijk proces, maar ook een maatschappelijk proces dat in samenhang met andere betrokkenen plaatsvindt, zoals het thuisfront, de mensen in Bosnië, en de Nederlandse samenleving.

'Ik heb eigenlijk alleen sporadisch wat verteld thuis over wat wij allemaal meegemaakt hebben. Waarom moet ik mijn vrouw en kinderen er mee opscheppen?' vraagt Jaap zich af. Teun vertelt dat hij na de missie meeging in de 'flow

* Nicole Immler onderzoekt als hoogleraar Historical Memory and Transformative Justice aan de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht in haar teamproject 'Dialogics of Justice' erkenningsvraagstukken. Siri Driessen promoveerde in 2020 aan de Erasmus Universiteit Rotterdam met een onderzoek naar onder meer terugkeerreizen naar Bosnië. Jeannette van Brenk is humanistisch geestelijk verzorger bij Defensie. Allen zijn betrokken bij het project *Back with a Mission*, waarin terugkerende veteranen worden begeleid en ervaringen van hen en hun families worden onderzocht.

1 Alle namen in dit artikel zijn gefingeerd.

2 A.V. Seaton, 'War and thanatourism. Waterloo 1815-1914', *Annals of Tourism Research* 29 (1999) (1) 135.

3 Zie: <https://www.defensie.nl/actueel/nieuws/2021/02/10/defensie-neemt-aanbevelingen-dutchbat-commissie-over>

4 M. Olff e.a., *Focus op Dutchbat 3. Onderzoek naar het welzijn van Dutchbat-III veteranen en de behoefte aan zorg, erkenning en waardering* (ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum, 2020).

5 H. Borstlap, *Aanbevelingen bij het onderzoeksrapport 'Focus op Dutchbat-III'*, (2020). Zie: <https://www.defensie.nl/downloads/publicaties/2020/12/14/aanbevelingen-onafhankelijke-begeleidingscommissiedutchbat-ii>

6 Een uitzondering is het recente onderzoek van Hobbs naar terugkerende Vietnamveteranen. Zie: Mia Martin Hobbs, *Return to Vietnam. An oral history of American and Australian veteran's journeys* (Cambridge University Press, 2021).

7 'Back with a Mission' werd geleid door Eric Vermetten en is gefinancierd door het LZV (Landelijk Zorgsysteem Veteranen), nu onderdeel van het Nederlands Veteraneninstituut.

8 Deze beeldspraak komt ook terug in de introductiefilm die het NLVi maakte over de komende terugkeerreizen naar Bosnië. Zie: <https://www.nlveteraneninstituut.nl/dutchbat-iii/terugkeerreizen-dutchbat-iii/>.

9 Nicole Immler, 'Erkenning: Het herstel van sociale relaties', *Impact Magazine* 4 (ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum, 2020) 5-7.

Perspectieven uit de memory studies, ritual studies en humanistische geestelijke zorg kunnen het klassieke veteranenbeleid aanvullen

FOTO ANP/HOLLANDESE HOOGTE, PETER HILZ

van zijn gezin', zonder ruimte te maken voor zijn eigen verhaal. Beiden zoeken nu nog steeds naar de betekenis van hun oorlogservaringen. Maar ook het thuisfront heeft te maken met de nasleep van een missie. Vaak zijn zij geconfronteerd met (mantel)zorg voor de veteraan, soms wel levenslang. Het verandert ook hun leven, een vaak over het hoofd gezien feit. 'Ons heeft nooit iemand wat gevraagd. Ik ben er echt boos over, nog steeds', vertelt de vrouw van een Bosniëveteraan. Haar gevoel lijkt terecht: de veteraan staat centraal in de zorg en aandacht tijdens en na missies; het thuisfront wordt alleen in de marge meegenomen. Dit doet echter geen recht aan de samenhang van ervaringen in familieverband.¹⁰

Daarnaast zijn ook de ervaringen van de Bosniërs verstrengeld met die van de Dutchbatters.¹¹ Want wat maakt de komst van Dutchbat los bij betrokkenen in Bosnië? Of zoals een van hen het verwoordde: 'Op welke manier kunnen de Bosniërs in het kleine stadje Srebrenica baat hebben bij de komst van 800

Dutchbatters?' Willen zij wel herinnerd worden aan de tijd van verlies en verdriet? Hoe verhouden de herinneringen, verhalen en angsten van de Dutchbatters zich tot de Bosniërs die jarenlang in oorlog en onderdrukking geleefd hebben?

Anders dan klassiek veteranenbeleid kijken wij daarom in ons onderzoek breder dan het individu, door zowel het thuisfront als het Bosnische perspectief erbij te betrekken. Deze studie breidt daarmee perspectieven van psychiatrie en psychologie – dominant in het militaire veld – uit met perspectieven uit de *memory studies*, *ritual studies*, en humanistische geestelijke zorg, om meer ruimte te geven aan vragen rondom (collectieve) betekenisgeving.

Loskomen van de militaire identiteit?

In oktober 2021 reisden wij vijf dagen door Bosnië. Samen met zes UNPROFOR-veteranen gingen we op zoek naar sporen van herinneringen; mooie herinneringen aan de natuur en kameraadschap, maar ook moeilijke herinneringen met gevoelens van onmacht, spijt en schaamte. Ons onderzoek richtte zich niet alleen op de terugkeer naar Bosnië zelf, maar het geheel als een begeleid proces: de verwachtingen

10 Jeannette van Brenk, 'Ik heb er niet voor gekozen'. Een narratief onderzoek naar het betekenis geven aan uitzendingen door partners van veteranen', (Masterscriptie, Universiteit voor Humanistiek, Utrecht, 2021).

11 Zie ook: Nicole Immler en Siri Driessen, 'Geef erkenning aan Dutchbatters én hun omgeving', *Trouw*, 8 maart 2021.

en bedenkingen voorafgaand aan de reis werden besproken, de ervaringen geobserveerd tijdens de reis en geëvalueerd na afloop. Doel is namelijk ook om, gebaseerd op deze nieuwe kennis, *best practices* te kunnen ontwikkelen.

Een terugkeerreis lijkt op het eerste gezicht op een toeristische reis, zogeheten 'betekenisvol toerisme', waar de bezoeker het gesprek actief met land en mensen aan wil gaan.¹² Vaker wordt de terugkeerreis gezien als ritueel, in de traditie van seculiere pelgrimages: het idee dat de reis op zich een ritueel is met een duidelijk einddoel, zoals catharsis, boetedoening of vergeving.¹³ Deze associaties zijn voor de hand liggend, maar kunnen – zoals ervaringen van ons en anderen laten zien – ook in de weg zitten. De blik is naar binnen gekeerd en focust zich op een eigen verwerkingsproces. De pelgrimage maakt van een terugkeerreis een heilige missie, met een duidelijk einddoel: inderdaad, 'de cirkel rondmaken'. Deze analogie gaat voorbij aan het feit dat de reis na thuiskomt nog helemaal niet af is: in veel gevallen wordt juist dan pas een verwerkingsproces in gang gezet.

Wordt de terugkeerreis meer benaderd vanuit het idee van een *rite de passage* – zoals emeritus-hoogleraar Ronald Grimes in zijn invloedrijke boek *The Craft of Ritual Studies* uitlegt – dan zou de reis meer een interventie zijn, gericht op het doormaken van een transformatie: '[Overgangsrituelen] verbinden mensen en vernieuwen ons vermogen om het gewone te omarmen'.¹⁴ Ofwel, rituelen kunnen ons helpen om belangrijke levensgebeurtenissen te erkennen en tegelijk te ondersteunen in het geven van betekenis hieraan. Het kan daarmee ruimte maken voor een overgang, zoals van de 'militair van toen' naar de 'burger van nu'. Het verminderen van de nadruk op het militair-zijn zou dan een belangrijk onderdeel van het proces zijn, waarmee geprobeerd wordt een ervaring in te halen, namelijk de terugkeer van de militair in de burgermaatschappij na een missie, die eigenlijk al veel eerder zou moeten hebben plaatsgevonden, maar waar, zoals antropoloog Tine Molendijk zegt, weinig rituelen voor zijn.¹⁵ Het zien van de veteraan als familielid, vriend(in) of collega zou dan meer aandacht krijgen dan het

perspectief op de veteraan als patiënt. Bart Hetebrij, lang werkzaam als humanistisch geestelijk begeleider bij Defensie en begeleider van vele terugkeerreizen, schreef heel treffend: 'Rituelen die helen gaan niet over het oplossen van problemen, maar om het creëren van een kader waarin de ervaring een plek krijgt'.¹⁶ Dit kader kan die ontmoeting zijn, een 'simpel' gesprek tussen burgers dat verbroken relaties kan herstellen.

Oude en nieuwe rituelen

Op terugkeereis gaan veteranen niet zomaar. Sommige veteranen durfden de reis eerst bijna niet aan: 'Ik vind het nog wel erg eng om terug te gaan'. Ze zijn bang: zijn wij wel welkom? Hoe zouden zij naar ons kijken? Wie zit op ons verhaal te wachten? Kunnen wij onze herinneringen aan? Als we op het vliegveld van Sarajevo zijn aangekomen, is deze spanning weer heel merkbaar. Gespannen gezichten scannen de omgeving, op zoek naar vertrouwde uitzichten, maar er blijken weinig herkenningpunten meer te zijn. Even is er de teleurstelling te voelen, maar al snel gaan we op pad met onze busjes. Na enige tijd rijden we op de route die de veteranen vaak gereden hebben, als onderdeel van hun werk toen. De weg van Sarajevo naar Tuzla die de bijnaam Bomb Alley kreeg. Tientallen keren reden zij als VN-konvooi heen en weer om andere eenheden te bevoorraden. Heuvels met bos rechts en links. Vaak zijn ze beschoten. Een veteraan wijst de verschillende posities van die tijd aan. We parkeren en drinken koffie, maar

- 12 E. Cohen, 'Educational dark tourism at an In Populo site: The Holocaust Museum in Jerusalem', *Annals of Tourism Research* 38 (2011) (1) 193-209.
- 13 Zie bijvoorbeeld: K. Murakami, 'Pilgrimage for Anglo-Japanese reconciliation: Reinterpreting the past by British Second World War veterans', in: J. Eade en M. Katić (red.), *Military Pilgrimage and Battlefield Tourism: Commemorating the Dead* (Londen, Routledge, 2018) 35-50; G. Baines, 'Journeys of redemption and reconciliation: The return of South African defence force veterans to Angola', *Journal of Veterans Studies* 6 (2020) (1) 1-10; T. Walter, 'War grave pilgrimage', in: I. Reader en T. Walter (red.), *Pilgrimage in Popular Culture* (Londen, Macmillan, 1993) 62-91.
- 14 R. Grimes, *The Craft of Ritual Studies* (Oxford, Oxford University Press, 2014).
- 15 Tine Molendijk, 'Oude en nieuwe rituelen voor moral injury', *Religie & Samenleving* 12 (2017) (2/3) 221-229.
- 16 Bart Hetebrij, 'De terugkeerreis als ritueel. De rol van rituelen binnen humanistische geestelijke verzorging', *Waardenwerk* 2021 (september) 118-125.

Door ervaringen tijdens hun uitzending kunnen veteranen later te maken krijgen met herinneringen met gevoelens van onmacht, spijt en schaamte

het kost de veteranen moeite om lang stil te blijven staan. Het is de confrontatie met de situatie van toen, maar dan in het Bosnië van 2021. We gaan verder op onze rit en er gebeurt iets bijzonders tijdens het rijden: 'Er valt iets van mijn schouders'. Danny aan het stuur is verbijsterd en opgelucht. Hij kan gewoon doorrijden over de weg die hem al decennia angst inboezemt, zelfs met vrolijke muziek aan. 's Avonds kan hij zijn gevoel al goed onder woorden brengen: 'Bosnië is veranderd, terwijl wij zelf stil zijn blijven staan'. Dit inzicht – zo lijkt het – voelt voor hem zowel verrassend als bevrijdend. Het terug zijn geeft hem ruimte om op een nieuwe wijze te kijken naar zijn ervaringen.

Het moment blijkt bijzonder te zijn: hij kijkt met een nieuwe blik naar het Bosnië van nu. Het is een uitzondering. Veel vaker lijken oude beelden van de 'militair van toen' de veteraan gevangen te houden. Als we bij een voormalige VN-post staan wordt dit even heel expliciet. Opvallend gedrag en contact met de Bosniërs ter plaatse wordt zoveel mogelijk vermeden. Geen babbeltje om kennis te maken, geen camera pakken om de plek vast te leggen – wie weet

zouden we daarmee iemands irritatie opwekken. Veilig zijn en groepsdenken leeft nog steeds sterk bij de veteranen. Het blijkt een (onbewuste) rode draad te zijn tijdens onze reis. Er is 'iets' nodig om beweging te brengen in dat denken.

Met onze busjes komen we aan op de plek waar Bertus tijdens zijn missie een kind beschermd heeft tegen een morteraanval, door met haar te schuilen in zijn militaire voertuig. Hij toont ons de foto van Jasmina. Gekoesterde herinneringen, bevroren in beeld. Tegelijkertijd onwetend over wat haar en haar familie is overkomen. Een voorbijganger passeert onze groep, en Bertus laat spontaan de foto van Jasmina aan haar zien. Zij herkent het meisje meteen, en wijst ons de weg op onze kaart. We reizen verder, naar deze familie, en een emotionele ontmoeting volgt. Het geeft hem rust, nu hij weet wat er met het meisje en haar familie is gebeurd. Dat een willekeurig iemand op straat aanspreken tot iets leidt – daarin ligt het geheim van de terugkeerreis en de betekenis die wordt gecreëerd in een dergelijke ontmoeting. Zelf het initiatief nemen om het verleden actief op te zoeken maakt al een verschil. Door om zich heen te kijken en contact te leggen nemen veteranen de verant-

woordelijkheid om zijn of haar verhaal verder te brengen.¹⁷

Jasmina's zijn er vele: zij dragen een andere naam en wonen op andere plekken. Zij zijn de metafoor voor de menselijkheid in oorlogstijd. Door hen op te zoeken verandert de veteraan in burger. In deze ontmoetingen kunnen andere identiteiten dan alleen die van 'veteraan zijn' zich ontvouwen door het contact opnieuw te leggen, soms alleen om er te zijn, soms om te vertellen over hun leven als (groot)ouder of echtgenoot, over het leven na de oorlog. De gesprekken vallen vaak stil – de werelden verschillen te veel – maar weten dat de ander nog leeft lijkt soms al goed genoeg. Ook als het niet lukt om een bekende van vroeger te vinden, kan een ritueel een nieuwe manier van kijken naar ervaringen faciliteren. Zo luisterden wij als groep gezamenlijk verschillende keren naar een persoonlijk verhaal en creëerden we een moment om de herinneringen een plaats te geven. Een keer wordt een kettinkje waar intense herinneringen aan zijn gehecht symbolisch achtergelaten bij een militaire kazerne die de veteranen in de oorlog wel eens bezochten. Een andere keer wordt een overleden collega herdacht in het midden van een bos – met kaarsjes, een herdenkingsbordje en een gedicht – iets dat toen niet mogelijk was.

Ook de relatie met het thuisfront krijgt aandacht. In de voorbereiding vertellen de partners over hun ervaring met de missie en de periode die volgt. Zij hebben hun verhaal nog niet vaak verteld. Tiny, de vrouw van veteraan Joost, vertelt over haar verdriet en boosheid rondom de missie. Over het gebrek aan communicatiemogelijkheden met haar man, over de slechte omstandigheden waarin haar Joost werkte. Over het er 'alleen voorstaan' in het gezin; de zorgtaken en verantwoordelijkheid voor de kinderen. Ze heeft het niet aan Joost verteld, omdat ze hem niet wilde belasten. Ook Joost heeft niets verteld over de impact van zijn heftige ervaringen in Bosnië, terwijl het hem nog regelmatig bezighoudt. De voorbereidende bijeenkomst helpt hun om dit denken te doorbreken, waardoor ze elkaars verhaal leren kennen. Door het thuisfront op deze manier

actief te betrekken bij onze reis hoopten wij hun rol te erkennen, als individu en als partner.

De terugkeerreis als ontmoeting: van monoloog naar dialoog

Terugkeerreizen naar persoonlijke herinneringsplekken kunnen helpen om de eigen ervaringen in een bredere context te plaatsen. Dit gebeurde toen wij in het dorpje Ahmici stonden, een van de tientallen dorpen waar Bosniakken zijn uitgemord. Oud-commandant Michiel vertelt hoe het dorpje binnen een dag etnisch was 'gezuiverd', de huizen werden verbrand, de mensen vermoord. Hij laat een foto zien van de omvergeworpen minaret die nu weer is opgericht. Er is een monument met vele namen. Hier worden zij, omgekomen door ethische zuiveringen, herdacht. Opvallend veel mensen met dezelfde achternaam. De sfeer is somber, Michiel is zichtbaar aangedaan: hij herinnert zich maar al te goed dat hij dertig jaar geleden niets heeft kunnen doen, vernederd door de Kroatische milities. Het bezoeken van een plek als Ahmici roept de vraag op of je het wel over jezelf mag hebben tegen de achtergrond van genocide: is er nog ruimte voor je eigen leed wanneer je op een plek staat met zo'n gruwelijke geschiedenis?

Toch wordt in ontmoetingen met de Bosniërs juist ook het gedeelde leed zichtbaar. Niet alleen de Nederlandse veteranen hebben het gevoel dat zij de burgers niet konden beschermen; ook Bosnische moeders en vaders hebben het gevoel dat zij hun kinderen niet konden beschermen en dat hun eigen militairen niks hebben gedaan. Het ondergraaft het vertrouwen in de medemens. Maar om dit gedeelde leed te zien, moet je wel met elkaar in gesprek. Het is de schaamte van iedereen, vertelt een lokale zakenman, die in de oorlog nog een klein kind was, maar ons duidelijk maakt waarom niemand het over de oorlog wil hebben. Hij vertelt hoe mensen lichamelijk reageren op het moment dat de term oorlog wordt genoemd: 'zij zakken in elkaar'. De herinnering is onverdraaglijk.

17 Siri Driessen, 'Making sense of war memories. An analysis of Dutch veteran return trips to former Yugoslavia,' *Ethos* 49 (2021) (2) 152-170.

FOTO ANPHOLANDSE HOOGTE, PETER HILZ

Terugkeerreizen naar persoonlijke herinneringsplekken kunnen veteranen helpen om de eigen ervaringen in een bredere context te plaatsen

Aan de kant van de veteranen is het net andersom: de stap van het verleden naar het heden is voor hen de grootste uitdaging. Gesprekken aangaan, contact maken, buiten het eigen verhaal en de eigen herinnering treden. Veteranen laten tijdens de reis vooral hun militaire identiteit zien en tonen persoonlijke gevoelens en andere sociale rollen (zoals die van echtgenoot of ouder) nauwelijks. Dat het 'dichterbij brengen' van het heden nodig is, zien we in de oude denkpatronen, het jargon en soms wat zwart-witte beeldvorming van toen, die nog steeds leven in de groep. 'De ander' wordt op afstand geplaatst. Deze defensieve houding zou door sociale interacties, die nieuwe situaties, gesprekken en vragen creëren, doorbroken kunnen worden.

Eerder onderzoek liet al zien dat een terugkeerreis een stapsgewijs proces zou moeten zijn.¹⁸ De eerste stap brengt de veteraan terug naar het oude gebied en het oude (militaire) zelf van toen. De tweede stap is naar de ander toe, de Bosniërs, het thuisfront. Nieuwsgierig zijn naar de belevingswereld van de ander, vragen hebben voor de ander, je verplaatsen in de ander; dat zal de grootste uitdaging zijn voor toekomstige terugkeerreizen. Voor een dergelijke *encounter* is ruimte (vertraging) nodig en die is er vaak niet als de reis te gehaast en te vol gepland is. Er is

leegte nodig – tijd om alleen rond te wandelen, ergens te blijven hangen of iets te gaan drinken – tijd waarin er iets zou kunnen gebeuren.

Maar ook al is er tijd, dan nog is er niet altijd de innerlijke ruimte om contact te maken; wantrouwen en voorbehouden maken de eerste stap vaak niet makkelijk. Idealiter stapt de veteraan buiten zijn of haar eigen groep. Een praatje met de winkelier, het gesprek in een buurtcafé, iets kopen bij de bakker kan een fijn gevoel van normaliteit creëren. Onze ervaringen tijdens de reis lieten zien dat er, op het moment waarop gedurfd wordt deze stap te maken, al een gevoel van opluchting is. Door deze houding wordt de terugkeerreis meer een dialoog dan de voor de hand liggende monoloog.

Het theater als inspiratiebron

Het theater laat zien hoe het kan. De productie 'Gevaarlijke namen' uit 2021 over 25 jaar Srebrenica van theatermaker Boy Jonkergouw brengt een dialoog tussen genocide-overlevende Alma Mustafić en Bosniëveteraan Raymond Braat op het podium, bedoeld als interventie in een vastgelopen debat. Beiden vertellen hun verhaal, niet elkaar relativierend, maar om de waarheid boven de tafel te krijgen. Hier gaat het Mustafić om: 'Vertel nu eens wat je hebt gezien, gedaan en ervaren.' Als Braat toegeeft dat hij heeft gezien hoe mannen worden vermoord, dat zij wisten dat dit gebeurde, dat zij wisten wat het scheiden van mannen en vrouwen zou kunnen betekenen, is Alma opgelucht: 'Dat doet mij zo goed dat je dat zegt.' Het is Raymonds betrokkenheid die weerklink creëert.

Dat lijkt ook de sleutel in de documentaire 'Darkness there and nothing more' uit 2021 van kunstenaar Tea Tupajić, getoond op het International Documentary Filmfestival Amsterdam in december. Het is een film over haarzelf, een overlevende van het beleg van Sarajevo, en de twee Dutchbat-veteranen Harm en Frank, die zij uitnodigt een nacht lang met haar in een donkere theaterruimte door te brengen. De film en het theaterstuk laten zien

¹⁸ S.R. Driessen, 'Making sense of war memories. An analysis of Dutch veteran return trips to former Yugoslavia,' *Ethos* 49 (2021) (2) 152-170.

De productie 'Gevaarlijke namen' uit 2021 over 25 jaar Srebrenica van theatermaker Boy Jonkergouw was bedoeld als interventie in een vastgelopen debat

FOTO ANP, ARIE KIEVIT

dat met elkaar zijn al heel wat is. De twee producties gaan in tegen het algemene idee dat er om te luisteren een veilige ruimte nodig is. Volgens Tupajić is het tegendeel waar: soms moet iemand een *risky space* opzoeken, want dan pas luister je, wanneer je ook jezelf blootgeeft. Niet in wat je zegt, maar gewoon door er te zijn. Dat is eigenlijk ook precies wat wij tijdens de reis hebben ervaren. Soms gaat het helemaal niet om wat er gezegd wordt, maar om dát er met elkaar gesproken wordt.

Erkenning als maatschappelijk proces

Een missie ondergaan de veteranen collectief, maar de verwerking doen ze vaak alleen. De terugkeerreis laat zien dat verwerking ook een collectief proces kan zijn. Collectief niet in de zin van militair of Defensie, maar van een proces met diegenen die toen tegenover of naast je stonden. Verwerking is een sociaal proces waar individuen anderen én de maatschappij bij nodig hebben. Erkenning wordt vaak medisch, psychologisch of economisch geduid, maar juist het sociale aspect is cruciaal. En dan geldt het spreekwoord: 'om te genezen heb je een heel dorp nodig'.

Ook al ligt er aan alle kanten de wens om het eindelijk af te sluiten, de oorlog in Bosnië is en blijft een onderdeel van wie wij zijn, zowel wat betreft de Nederlandse als de Bosnische samenleving. Dat besef kan een nieuw begin zijn. Erkenning is een breder maatschappelijk proces dat zo gezien en gefaciliteerd zou moeten worden.

De terugkeerreis – als overgangsritueel – zou als doel moeten hebben om sociale relaties te herstellen, zowel in Bosnië als thuis. Daar zijn bepaalde condities voor nodig die op dit moment niet expliciet genoeg onderdeel zijn van het gesprek: er is te veel focus op de militair en het snel uitvoeren van de opdracht van het ministerie van Defensie, en te weinig aandacht voor het relationele perspectief en voor momenten van bezinning. Het is dan ook de vraag of de suggestieve belofte dat een terugkeerreis 'de problemen van de veteraan oplost' wel gemaakt kan worden. De terugkeerreizen zijn in beeld gekomen als een manier om juist uit het naar binnen gerichte perspectief te stappen dat Defensie (maar ook de Nederlandse politiek en maatschappij) heel eigen is; om je juist meer te verbinden met de ander; door het besef dat voor de 'heling van jezelf' je de ander nodig hebt en andersom. ■

Gevechtskracht?

Frans Matser

De meeste lezers van de *Militaire Spectator* volgen intensief wat er in Oekraïne gebeurt. Veel (ex)collega's komen dagelijks op tv om de krijgsverrichtingen te duiden. Als 'experts' schetsen ze wat er aan de hand is. Ook voorspellen ze het te verwachten verloop van de oorlog. Wat die voorspellingen betreft hadden ze het in de eerste weken van de oorlog behoorlijk vaak mis. Sindsdien hullen ze zich dan ook in meer multi-interpretabele formuleringen. Voorspellen blijft lastig, vooral de toekomst, zelfs als je generaal (b.d.) bent. Aanvankelijk spraken de meeste experts met het nodige ontzag over het leger van de Russische president Poetin. Ze waren van mening dat de Russen de klus wel snel zouden klaren. Maar inmiddels zijn de meest gebruikte steekwoorden: slecht gemotiveerd, slecht leiderschap, slechte logistiek, slechte coördinatie, ongedisciplineerd en, ten slotte, veelal nodeloos gewelddadig.

Hier in het Westen verknouwen wij ons over de slechte beurt die Poetins leger maakt.¹ De gevechtskracht van hun bataljonstaakgroepen van circa duizend man zonder geïntegreerde vuursteun, logistiek, genie en luchtsteun valt vies tegen. Op tactisch niveau springt de povere kwaliteit van hun leiderschap in het oog. En op strategisch niveau verzuimden de Russen

aanvankelijk een duidelijk zwaartepunt te kiezen. Kortom, er gaat gelukkig veel fout bij de agressor.

De Oekraïners doen het beter. Steekwoorden: gemotiveerd, goed gecoördineerd, goed gebruik van informatie (verkregen via westerse inlichtingendiensten) en goed gebruik van moderne westerse slimme wapensystemen (naast hun eigen spullen). Daarmee lijkt het er op dat het door het Westen gesteunde Oekraïense militaire optreden superieur is aan wat de Russen op de mat leggen. Ik wil wat Nederland betreft het superioriteitsgevoel een beetje relativeren.

Ik neem daarvoor eerst een aanloopje in een heel ander actueel dossier, namelijk de mislukking van de renovatie van diverse stormvloedkeringen. We zijn er inmiddels achter dat de aannemers hier ondeugdelijk werk hebben geleverd. Dit was echter het gevolg van de foutieve opdrachten en informatie die Rijkswaterstaat hun had verstrekt. Schadepost: naar het zich laat aanzien 2 miljard euro. En hoe komt het nou dat Rijkswaterstaat, ooit hét bolwerk van waterbouw-technische kennis, hier zo gruwelijk in de fout is gegaan? Welnu, ook bij Rijkswaterstaat zijn in de afgelopen 25 jaar, onder de bezielende leiding van de heren Balkenende en Rutte, vele duizenden kennisdragende en ondersteunende functies geschrapt. Hele technische afdelingen zijn verdwenen: we

¹ Natuurlijk nadat we benadrukt hebben hoe verschrikkelijk en onrechtmatig het Russische optreden is. Dat wil ik ik bij deze hier ook gezegd hebben.

konden immers alles toch veel beter uitbesteden aan de markt? In de plaats van een afdeling met vijftig weg- en waterbouwkundige ingenieurs, kwam een sectie met drie *smart buyers*. Maar als er dan één vacature is, één langdurig ziek thuis, en één zo van de universiteit komt, dan gaan dingen (gruwelijk) fout. Ziet u de parallel al een beetje?

Dat schrappen van kenniscentra, staven en logistiek is nu net wat wij bij Defensie de afgelopen 25 jaar ook massaal hebben gedaan. Steeds opnieuw bezuinigen, maar liefst niet ten koste van de gevechtseenheden, was het mantra. Het leek zo nobel, maar – hoe cynisch – diezelfde gevechtseenheden zijn al jaren maar voor 60 procent gevuld. Maar onze *enablers*, te weten vuursteun, luchtverdediging, logistiek, staven, opleidingscentra en ook vastgoed en ICT kregen bij elke nieuwe bezuinigingsronde de volle laag. Dor hout! Schrappen! Verkleinen! Uitbesteden! En aan het eind van die reorganisatietrajecten, die steeds kleinere afdelingen achterlieten, waren bovendien de beste krachten vertrokken. Want wie wil er nu op een steeds kleiner wordende schopstoel blijven zitten? Met onze kennis en vaardigheid om het conventionele gevecht te voeren is het derhalve droevig gesteld. Om draaiboeken voor grote oefeningen te maken, moeten regelmatig reservisten en b.d.'ers worden ingehuurd. Zo resten ons nog maar drie brigadestaven en die hebben geen organieke vuursteun, luchtafweer en logistiek meer. Er zijn helemaal geen divisiestaven, en er is nog minder dan een halve legerkorpsstaf. Cursussen en opleidingen zijn ingekort, stafcapaciteit tot op het bot geschrapt en kenniscentra samengevoegd tot het 'hoofdlijnen-niveau'.

En hoe staat het met onze operationele ervaring? In Bosnië, Kosovo, Irak en Afghanistan traden wij die laatste 25 jaar voornamelijk op met bataljonsgrote taakgroepen, met daarbij wat beperkte ondersteuning. Dat zijn dan de voornaamste ervaringen die onze officieren en onderofficieren hebben opgedaan. Vaak werd daarbij opgetreden zonder luchtdreiging en vaak ook zonder lucht- en vuursteun. Herkent u dat? Lijkt best veel op wat de Russen doen. Begint u al

wat overeenkomsten te zien tussen de problemen van de Russen en te verwachten problemen bij ons zelf?

En dan over motivatie: een onderzoek onder de Nederlandse bevolking, geïnspireerd door het heldhaftige verzet van de Oekraïner, laat zien dat in Nederland 16 procent van de bevolking bereid is zijn leven in de waagschaal te stellen voor het verdedigen van onze vrijheid. En het verdedigen van de vrijheid van de Esten, de Letten of de Polen kan op nog veel minder enthousiasme rekenen. Vechten is verworpen tot een abjecte activiteit. Niet *woke!* We hebben dat niet voor niets uitbesteed aan liefst zo min mogelijk beroepskrachten die dat, liefst zo ver mogelijk van ons bed, maar moeten zien op te knappen met liefst zo min mogelijk middelen.

Dus, voor we hier te lande geringschattend doen over de militaire prestaties van Rusland, dienen we ons goed te realiseren dat wij het er met de Nederlandse krijgsmacht vermoedelijk (vergelijkenderwijs) in een conventionele oorlog niet veel beter af zouden brengen. Ik vrees namelijk dat, los van de misdadige inslag van wat de Russische soldaten doen, onze militair-tactische prestaties meer op niveau van de Russen dan van de Oekraïners zouden lijken.² En het vervelende is dat dit waarschijnlijk voor veel Europese NAVO-partners geldt. Wat zegt u? Gelukkig zijn de Amerikanen er nog? Maar hoe betrouwbaar is een partner met een tot op het bot verdeelde samenleving, die beurtelings geregeerd wordt door een narcistische clown en een lichtelijk verwarde bejaarde? Zegt u het maar. Dus voor wie in Europa woont is een beetje ontzag voor de Russische gevechtskracht nog steeds op zijn plaats. Want in tegenstelling tot Oekraïne ontbreken in Nederland drie belangrijke zaken: vastberaden politici, de massale bereidheid voor land en vrijheid te vechten en een schier onuitputtelijke stroom moderne wapens. Gevechtskracht is in een mum van tijd afgebroken, maar kost vele jaren om weer op te bouwen. ■

2 Ik bedoel hiermee niet de absurde geo-politieke Russische besluiten, maar de prestaties op het gevechtveld.

I Alone Can Fix It

Donald J. Trump's Catastrophic Final Year

Door Carol Leonnig en Philip Rucker

New York (Penguin/Random House) 2021

592 blz.

ISBN 9780593298947

€ 30,-

The institutions are bending, but it won't break.' Het is een zorgwekkende observatie van generaal Mark Milley, voorzitter van de Joint Chiefs of Staff, over de instituties van de Amerikaanse democratische rechtsstaat tijdens het laatste jaar van Donald Trumps presidentschap. Dat laatste jaar wordt chronologisch en tot in detail geschetst in *I Alone Can Fix It* van Carol Leonnig en Philip Rucker. Het gaat over een man wiens wereld om hemzelf draait, in plaats van om de zon. Tegelijkertijd loopt als een rode draad door het verhaal de gedachte dat de krijgsmacht de hoeder is van de democratische rechtsstaat. Er is namelijk een sleutelrol weggelegd voor Milley in deze kroniek, die optekent hoe de Amerikaanse democratische instituties onder leiding van Trump aan het wankelen worden gebracht en hoe Milley uiteindelijk de laatste strohalm was om het systeem van de ondergang te redden. 'Remember your oath', is wat Nancy Pelosi, voorzitter van het Huis van Afgevaardigden, hem nog meegeeft, 'We are all trusting you'.

De schrijvers slagen erin de lezer aan het boek gekluisterd te houden met zeer gedetailleerde getuigenissen van hoge ambtenaren, medewerkers, vrienden en adviseurs van de regering-Trump. Ook Trump zelf is geïnterviewd door de twee onderzoekersjournalisten, die de Pulitzer Prize hebben gewonnen. Meer dan 500 pagina's staan bol van voorbeelden die tekenend zijn voor Trumps incompetentie, ongekende narcisme en vijandigheid bij het leiden tijdens de coronapandemie, het omgaan met de Black Lives Matter-demonstraties en zijn obsessie om de krijgsmacht voor zijn karretje te spannen.

Leonnig en Rucker beginnen met Trumps curieuze en mislukte aanpak van de coronapandemie. 'Doctor Trump' geloofde bijvoorbeeld dat het virus te bestrijden was met het injecteren van een chloorachtige substantie en zette wetenschappelijke instanties onder druk om allerlei middelen lukraak goed te keuren. De regering-Trump liet ook, aldus het boek, nieuwe modellen ontwikkelen, die gunsti-

gere coronacijfers presenteerden om zo de president in een beter daglicht te zetten. Kritiek op dit soort gang van zaken werd door de president afgestraft met uitsluiting, de Twitter-schandpaal of zelfs ontslag. Bijzonder is ook hoe Trump reageerde toen eindelijk de aankoop van Astra Zeneca-vaccins gerealiseerd was: 'What? It's a British company? Boris Johnson is going to have a field day with this'. Hij maakte zich drukker om wat andere wereldleiders van hem zouden vinden dan om de gezondheid van zijn eigen burgers. Dit opmerkelijke, egocentrische gedrag zorgde ervoor dat het democratische systeem op de proef werd gesteld.

Flirten met dictatuur

In *I Alone Can Fix It* komt tevens naar voren hoe de rol van de krijgsmacht in een democratie er uitziet in een klimaat waarin wordt geflirt met de dictatuur. Het toont hoe anders het had kunnen lopen als Milley vatbaar zou zijn geweest voor Trumps bullebakgedrag, zijnde zijn meerdere. Milley bleek echter bewapend met expertise, een enorm verantwoordelijkheidsgevoel en een gezonde dosis dienstbaarheid aan het land. Tijdens de BLM-demonstraties toonde hij grondige kennis over de feiten en de cijfers en was hij geen voorstander van het in werking zetten van de Insurrection Act.¹ Trump was er echter steevast op uit zichzelf neer te zetten als de 'law-and-order President', waarvoor hij (ook) de krijgsmacht nodig had. Terwijl Milley een dagtaak had om de krijgsmacht buiten de politiek te houden, tuinde hij toch in een vooropgezet stuk theater, in een door Trumps team gecreëerde samenloop van omstandigheden. Milley liep in uniform mee met president Trump over Lafayette Square naar de

1 De Insurrection Act is een federale wet uit 1807 die toestaat dat de krijgsmacht wordt ingezet tijdens bijvoorbeeld civiele onrust of rebellie.

St. John's Church, waar zojuist met geweld vreedzame demonstranten waren verdreven. Trump hield vervolgens voor een fotomoment de bijbel omhoog. Milley bood zijn excuses aan voor de politisering van zijn uniform. Trump was woest. De generaal reageerde: 'You don't want the military in politics. It's fundamental to the survival of the republic'. Milley werd een paar weken na de verkiezingen geattendeerd door een vriend op de bedreiging van diezelfde republiek: 'They're trying to overturn the government'.

Ruim voor de bestorming van het Capitool, op 6 januari 2021, maakte Milley zich al grote zorgen dat Trump bezig was een enorme chaos te creëren en de krijgsmacht daarin mee wilde nemen. Hij noemde Trumpaanhangers 'brownshirts in the streets' en vergeleek de situatie in de VS en Trumps retoriek over de zogenaamd frauduleuze verkiezingsuitslag met die in de beginjaren van nazi-Duitsland. 'This is a Reichstag moment', zei Milley, refererend aan Hitler, die de brand in de Rijksdag als excuus gebruikte om definitief de dictatuur te vestigen. In de laatste weken van het presidentschap zou Milley er alles aan doen zodat 'the guys with the guns' niet zouden buigen voor Trumps malversaties. Zelfs beurtelings ontslag, 'like a set

of dominos', van hem en zijn Joint Chiefs behoorde tot een mogelijk scenario.

Afghanistan

Hoewel Leonnig en Rucker de rol van Milley prijzen, schrijven ze niet over de uitdaging die de krijgsmacht zelf had door een opvallende groep (oud)militairen die deel uitmaakten van de Trumpaanhangers die het Capitool binnen drongen. Een aantal veteranen en actief dienende militairen behoort bijvoorbeeld tot de militie The Oathkeepers, waarvan leden in groten getale bij de bestorming aanwezig waren. Zij beweren de grondwet van de VS te beschermen, zoals zij in hun militaire eed hebben beloofd: '...support and defend the Constitution of the United States against all enemies, foreign and domestic'.

Gezien de recente ontwikkelingen is het wel interessant te lezen in het boek dat Milley en zijn generaals Trump herhaaldelijk waarschuwden voor zijn 'hobbyhorse' Afghanistan. 'Withdrawal had to be executed carefully and in stages, protecting each flank and helping the Afghan government remain stable.' Ironisch is dat wat de Joint Chiefs juist probeerden te voorkomen, onder de regering-Biden waarheid werd. Het laatste woord is daar nog niet over

gezegd, maar het was mooi geweest als Leonnig en Rucker een paar woorden hadden gewijd aan de deal die de regering-Trump al eind februari 2020 zou hebben gesloten met de Taliban in Doha over de terugtrekking uit Afghanistan.

Hoe dan ook, de twee onderzoeksjournalisten hebben een ware *pageturner* op papier gezet met schokkende getuigenissen en observaties. Iedereen met belangstelling voor de positie van de krijgsmacht in het democratische systeem komt aan zijn trekken in dit boek. Een van de punten die de schrijvers maken is hoe cruciaal het is dat vooral officieren kritisch blijven denken, de democratische rechtsstaat niet voor lief nemen en weten wie ze zijn en waar ze voor staan. Hoewel de Republikeinen de gebeurtenissen bij het Capitool afzwakken en Trump niet vervolgd zal worden voor zijn aandeel, blijft het een feit dat de bestorming wel degelijk heeft plaatsgevonden in een van de meest prominente democratieën ter wereld. De schouders hierover ophalen is slecht voor je ruggengraat. Een prangende vraag is of het tarten van de democratische rechtsstaat ook in Nederland mogelijk zou kunnen zijn. ■

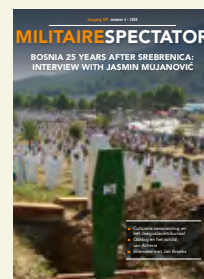
Karishma Chafekar, NLDA

Schrijft u een gastcolumn in de *Militaire Spectator*?

De redactie van de *Militaire Spectator* biedt lezers de mogelijkheid een gastcolumn te schrijven van maximaal duizend woorden. Het thema is vrij, maar moet passen in de formule van het tijdschrift. Een gastcolumn bevat een relevante boodschap voor de lezers, een gefundeerde eigen mening en juiste en verifieerbare feiten in een logisch opgebouwd betoog.

U kunt uw gastcolumn sturen naar de bureauredactie (zie colofon) of aanbieden via de website. De redactie wacht uw bijdrage met belangstelling af.

De hoofdredacteur

‘Duidelijk maken waar de grenzen van het toelaatbare lopen’

In de jaren zeventig van de 20e eeuw was er sprake van ontspanning (détente) in de Koude Oorlog tussen de Sovjet-Unie en het Westen. Tegen die achtergrond vond de Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE) plaats, die leidde tot de Helsinki-akkoorden (1975). Drs. G.W.F. Vigeveno schreef in de *Militaire Spectator* een vooruitblik op de top van Belgrado van 1977, waarbij de betrokken partijen de naleving van de Helsinki-akkoorden zouden evalueren, en stelde het nut van détente ter discussie.¹

FOTO: MUSEUMIRASTON KUVAKOKELMAT

Ondertekening van het slotakkoord van de CVSE (de Helsinki-akkoorden), met onder andere Sovjet-leider Leonid Brezjnev

¹ Drs. G.W.F. Vigeveno, 'Belgrado en de toekomst van détente', in: *Militaire Spectator* 146 (1977) (6) 255-262.

FOTO NATIONAAL ARCHIEF

Demonstratie tegen kruisraketten. Vigeveno vreesde dat détente met de Sovjet-Unie zou leiden tot een vals gevoel van veiligheid

Ondanks de politieke détente versterkte de Sovjet-Unie zich militair in die periode. Vigeveno signaleerde een paradox: ‘tijdens de Koude Oorlog werd de militaire en ideologische dreiging als zeer acuut ervaren, terwijl de Sovjet-Unie toen in feite geen partij voor het Westen was; nu haar militaire mogelijkheden metterdaad reden tot zorgen geven, is het gevoel van dreiging bij velen verdwenen.’

Het in slaap sussen van het Westen leek een doelbewuste, effectieve strategie van de Sovjet-Unie: ‘Het is niet denkbeeldig dat het scheppen van een (vals) gevoel van veiligheid een van de doelstellingen was die de Sovjet-Unie met détente in het algemeen en met de CVSE in het bijzonder trachtte te bereiken. Als gevolg daarvan zou het eigen militaire apparaat door steeds meer mensen in het Westen als overbodig of zelfs schadelijk worden gezien. Het enige resultaat van de agressieve taal van Chroetsjov en het protsen met nucleaire raketten was immers het opjagen van de Westelijke bewapeningsprogramma’s geweest; door middel van détente zouden zij weer kunnen vertraagd.’

Vigeveno stelde de fundamentele vraag of détente het Westen nou zoveel opleverde. ‘Doordat onze bereidheid tot onderhandelen echter zoveel groter is dan onze bereidheid expansie te voorkomen, is een situatie ontstaan waarin de Sovjet-Unie de vruchten van het eerste kan plukken zonder de nadelen van het tweede te ondervinden...Het détenteproces heeft een demobiliserend effect op het Westen, zonder tegelijkertijd te leiden tot matiging van het Russische buitenlandse en militaire beleid.’

In Belgrado moest het Westen daarom het spel hard spelen: ‘...verhoging van de politieke spanning zou – mits op de juiste wijze gepresenteerd – de bedwelmende werking ongedaan kunnen maken die détente in het Westen heeft. De veiligheid zou wellicht daardoor uiteindelijk worden vergroot.’ De auteur vond dat beëindigen van détente als serieuze optie moest worden overwogen. Afschrikking was dan voldoende om te voorkomen dat kleine conflicten zouden escaleren: ‘De beste manier om dit risico (escalatie, red.) te beperken is niet zozeer gelegen in het scheppen van een ontspanningsklimaat als wel in het aan de tegenpartij duidelijk maken waar de grenzen van het toelaatbare lopen.’ ■

De vijfde golf van toekenning van vaandelopschriften

Brigade-generaal b.d. Jost van Duurling, voorzitter Traditiecommissie Krijgsmacht

Tot het einde van de negentiende eeuw voerden militaire eenheden vlaggen en vaandels met zich mee op het, toen nog, 'overzichtelijke' slagveld.¹ Waren de vaandels aanvankelijk voorzien van de blazoenen van adellijke aanvoerders, later werden het zelf gekozen emblemen of vorstelijke monogrammen. Het vaandel bevond zich doorgaans in de nabijheid van de commandant in het centrum van de eenheid en had een praktische functie. De hogere bevelvoerder had zicht op de positie van de eenheid, koeriers konden de commandanten vinden en de eenheid schaarde zich in die tijd nog letterlijk rond het vaandel. Het vaandel werd tot het uiterste verdedigd, want als het vaandel viel raakte het overzicht verloren en de troepen niet zelden gedemoraliseerd. Het vaandel moest koste wat kost hoog worden gehouden uit praktisch oogpunt, maar ook omdat verlies van het symbool van gevechtsgereedheid de eer van de eenheid aantastte.

Op de modernere slagvelden van eind negentiende en begin twintigste eeuw ging de praktische functie van vaandels geleidelijk aan verloren. Maar zij bleven symbool van eer, saamhorigheid en verbondenheid met de vorst en daarmee het Nederlandse volk en (de verrichtingen van) regimentsleden die hen voorgingen.

Vaandels en standaarden in hun huidige vorm werden in het nog jonge koninkrijk in 1820 door koning Willem I aan de infanterie- en cavalerie-

regimenten geschonken. In het laatste decennium van de negentiende eeuw waren de vaandels versleten en toe aan vervanging en in het licht hiervan ontspon zich een discussie of niet ook betrokkenheid bij roemrijke krijgsverrichtingen, in de strijd tegen de Fransen en tijdens de Belgische Opstand, op de vaandels zou moeten worden vermeld. Uitsluitend betrokkenheid werd echter als grondslag niet voldoende geacht. Er moest sprake zijn van een belangrijk aandeel in de strijd en onderscheidend 'roemrijk en moedig' optreden.

In 1896 werden op die grondslag voor het eerst vaandelopschriften toegekend aan regimenten infanterie en cavalerie voor enerzijds de veldslagen van de Zevende Coalitieoorlog tegen Napoleon bij Quatre-Bras en Waterloo in 1815 (eerste golf) en anderzijds de Tiendaagse Veldtocht in 1831 en de verdediging van de Citadel van Antwerpen in 1832 tijdens de Belgische Opstand (tweede golf). Een respectievelijke 'derde en vierde golf' van toekenning van vaandelopschriften betrof krijgsverrichtingen in 1940 en 1944-1945 tijdens de Tweede Wereldoorlog en in het voormalig Nederlands-Indië tussen 1946 en 1949. Voor het optreden in voormalig Nederlands-Indië ontvingen vijftien regimenten die uit meerdere bataljons bestonden de opschriften. De Koninklijke Landmacht had een ruimere toekenning aan alle betrokken onderdelen van de krijgsmacht voor ogen. Er werd echter vastgehouden aan de grondslag van 1896 met dien verstande dat, gelet op de aard en de omstandigheden van de vijandelijke strijdwijze (guerrilla), aan het optreden in gesloten organieke verbanden minder gewicht toekwam. Uiteindelijk ontvingen nagenoeg alle regimenten een opschrift waarbij werd vermeld welke bataljons zich in

¹ Waar in deze tekst alleen over vaandels wordt gesproken geldt het gestelde ook voor standaarden. Standaarden zijn met vaandels vergelijkbare veldtekens die worden gevoerd door bereden eenheden. Om de standaard hanteerbaar te maken te paard is het doek kleiner en de stok korter. De regimenten van de Cavalerie, het Korps Veldartillerie, het Korps Rijdende Artillerie en de Koninklijke Marechaussee voeren een standaard.

het bijzonder hadden onderscheiden. Voor het eerst werd ook aan een logistieke eenheid, het regiment Aan- en Afvoertroepen, vanwege de bijzondere omstandigheden waaronder het zijn taken had moeten vervullen, een opschrift toegekend.

Op 25 juni van dit jaar reikt de koning achttien, reeds in september 2019 toegekende, vaandelopschriften uit voor operaties in Afghanistan aan het Korps Mariniers en aan zestien regimenten en korpsen van de Koninklijke Landmacht en de Koninklijke Luchtmacht. De deliberaties die hieraan ten grondslag lagen begonnen in het voorjaar van 2016 met een uitnodiging van de voorzitter van de Traditiecommissie Krijgsmacht aan de operationele commandanten om eenheden voor te dragen. Hierbij werd aangegeven dat als grondslag voor de beoordeling de nota van 25 juni 2009 van de Commandant der Strijdkrachten gold. In deze nota werden de oorspronkelijke criteria uit 1896 en de toepassing ervan in de naoorlogse periode (1946 tot 1951) aangepast aan de aard en omstandigheden van het hedendaagse optreden. De commandanten van de drie operationele commando's gaven aan de uitnodiging gehoor. De commandant Landstrijdkrachten wees bij zijn voordrachten op twee aspecten die volgens hem voor de beoordeling relevant waren. Allereerst de samenstelling van de uitgezonden eenheden, die in hoge mate en tot op laag niveau geïntegreerd was; daarnaast gaf hij aan dat bij het optreden, anders dan in vorige campagnes, de nadruk niet op de fysieke strijd lag, maar werd gekenmerkt door een meer omvattende 'comprehensive approach'.

De commissie is gedurende drie jaar veelvuldig bijeengekomen en heeft zich meermaals laten voorlichten door betrokkenen en deskundigen en daarbij kennisgenomen van de adviezen van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie.

De commissie oordeelde aan de hand van de criteria van gewapende strijd, onderscheidend optreden, moed en beleid en omvang van de eenheid. Het criterium gewapende strijd behoefde nauwelijks onderbouwing nu het, vergelijkbaar met Nederlands-Indië, omvattend

van aard was. De eenheden die moesten worden beoordeeld waren regimenten en korpsen. Een regiment of korps is thans echter, anders dan in Nederlands-Indië, een *traditioneel* organisatieniveau dat doorgaans bestaat uit één of meerdere bataljons en waarbij ook de militairen behoren die elders in de organisatie een functie vervullen. De beoordeling geschiedde derhalve aan de hand van de *operationele* verbanden die waren samengesteld uit manoeuvre, gevechtsondersteunende en logistieke elementen van de regimenten. De bepalende criteria werden onderscheidend optreden en moed. Van de manoeuvre-eenheden die elkaar door de jaren heen afwisselden, behoefden in dit verband een aantal weinig discussie, terwijl bij een aantal andere de beoordeling moeilijker was en onderscheid naar plaats, tijd en omstandigheden beperkter werd vastgesteld. De gevechtsondersteunende en logistieke regimenten waren echter naar de aard van hun taakstelling gedurende de gehele periode in het operatiegebied en anders dan de gevechtseenheden moesten zij hun taken uitvoeren, zich bewust van hun kwetsbaarheid. De Traditiecommissie Krijgsmacht heeft bij brief van 1 mei 2019 de minister van Defensie geadviseerd achttien eenheden, regimenten en korpsen bij de koning voor te dragen voor toekenning van een vaandelopschrift.

In deze vijfde golf van toekenning van vaandelopschriften was de commissie, mede gelet op de discussies die in het verleden zijn gevoerd, zich er steeds van bewust dat criteria naar de bedoeling ervan en met inachtneming in het huidige tijdsbestek, moeten worden toegepast. De inzet van de Nederlandse krijgsmacht in Afghanistan van 2002 tot 2014 heeft een enorme impact gehad op de eenheden en vormt nog steeds bij menig veteraan een indrukwekkend deel van zijn of haar herinneringen. Met een opschrift op hun vaandel kunnen zij met trots terugzien op hun inzet ter bescherming van de Nederlandse belangen en zich in ere scharen onder hun symbool van saamhorigheid en trouw aan vorst en volk. ■

(zie ook het overzicht op de volgende pagina)

Overzicht van toegekende vaandelopschriften

Voor de Koninklijke Marine:

het Korps Mariniers

het vaandelopschrift 'Helmand, Kandahar en Uruzgan'

Voor de Koninklijke Landmacht:

het Garderegiment Grenadiers en Jagers

het vaandelopschrift 'Sangin 2007'

het Garderegiment Fuseliers Prinses Irene

het vaandelopschrift 'Derafshan 2007'

het Regiment Infanterie Johan Willem Friso

het vaandelopschrift 'Noord-Kandahar en Uruzgan 2006'

het Regiment Infanterie Oranje-Gelderland

het vaandelopschrift 'Sar Regin 2008'

het Regiment Limburgse Jagers

het vaandelopschrift 'Uruzgan 2007'

het Regiment Van Heutsz

het vaandelopschrift 'Noord-Kandahar 2006 en Uruzgan 2006-2009'

het Korps Commandotroepen

het vaandelopschrift 'Uruzgan 2006-2007 & Helmand, Kandahar en Uruzgan 2009-2010'

het Regiment Stoottroepen Prins Bernhard

het vaandelopschrift 'Uruzgan 2007'

het Regiment Huzaren van Boreel

het standaardopschrift 'Uruzgan 2006-2010'

het Korps Veldartillerie

het standaardopschrift 'Uruzgan 2006-2007'

het Korps Rijdende Artillerie

het standaardopschrift 'Uruzgan 2007-2009'

het Regiment Genietroepen

het vaandelopschrift 'Zuid-Afghanistan 2006-2010'

het Regiment Verbindingstroepen

het vaandelopschrift 'Zuid-Afghanistan 2006-2010'

het Regiment Geneeskundige Troepen

het vaandelopschrift 'Uruzgan 2006-2010'

het Regiment Bevoorraders- en Transporttroepen

het vaandelopschrift 'Zuid-Afghanistan 2006-2011'

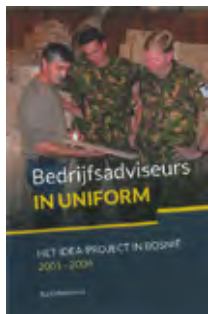
het Regiment Technische Troepen

het vaandelopschrift 'Uruzgan 2006-2010'

Voor de Koninklijke Luchtmacht

het vaandelopschrift 'Afghanistan 2002-2014'

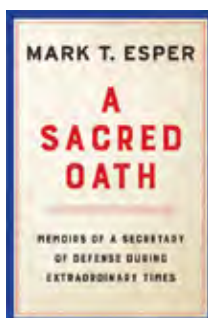
SIGNALERINGEN

Bedrijfsadviseurs in uniform

Het IDEA-project in Bosnië 2001-2004
Door Bart Hekkema
Den Haag (Bart Hekkema/Nederlands Instituut voor Militaire Historie) 2022
120 blz.
ISBN 9789070677541
Verkrijgbaar via: stichting@idea-listen.nl
€ 10,- (excl. verzendkosten)

Bart Hekkema beschrijft in *Bedrijfsadviseurs in uniform* het IDEA-project in Bosnië dat liep van 2001-2004. Het hulpproject Integrated Development of Entrepreneurial Activities was gestart door het Nederlandse Platform Defensie Bedrijfsleven en bedoeld om bedrijven in Bosnië te helpen en de werkloosheid in het land terug te dringen. 120 Nederlandse reserveofficieren, in het dagelijks leven werkzaam als bankier, accountant of consultant, gingen destijds naar de Balkan, sommige meerdere keren. In zijn boek heeft Hekkema oog voor de successen van het project en de samenwerking met ngo's, maar ook de kritiek haalt hij aan, evenals de Bosnische cultuur waar de bedrijfsadviseurs mee om moesten gaan.

A Sacred Oath

Memoirs of a Secretary of Defense During Extraordinary Times
Door Mark T. Esper
New York (William Morrow) 2022
752 blz.
ISBN 9780063144316
€ 26,-

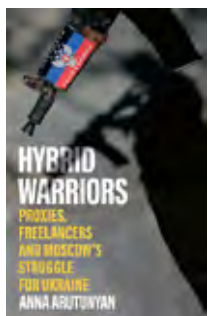
In *A Sacred Oath* kijkt Mark Esper terug op zijn tijd als minister van Defensie onder president Donald Trump. Van juni 2019 totdat Trump hem na de verloren verkiezingen van november 2020 ontsloeg gaf Esper leiding aan het Pentagon. Esper, voormalig lobbyist van de defensie-industrie en veteraan van de Golfoorlog, bleef zich verbazen over de cultuur in het Witte Huis. Hij raakte in discussies verzeild met Trump over de terugtrekking van Amerikaanse troepen uit Afghanistan en Duitsland en wees het verzoek van Trump af om na de George Floyd-protesten in 2020 10.000 actief dienende militairen in Washington D.C. te laten patrouilleren.

De minister en de majesteit

Adriaan Dijxhoorn, minister van Defensie in oorlogstijd
Door Tobias van Gent
Amsterdam (Uitgeverij Boom) 2022
464 blz.
ISBN 9789024446780
€ 29,90

Minister van Defensie Adriaan Dijxhoorn overtuigde de Nederlandse regering op 13 mei 1940 tijdens een kabinetsberaad om naar Engeland uit te wijken. Eenmaal in Londen had Dijxhoorn de naam besluiteloos te zijn. Koningin Wilhelmina zag hem als exponent van de falende landmachttop en op 10 juni 1941 stapte Dijxhoorn op. In de biografie *De minister en de majesteit* schetst Tobias van Gent hoe Dijxhoorn naar Washington gestuurd werd en aan het eind van de oorlog waarnemend Chef van de Generale Staf was. Ook Dijxhoorns omstrepen besluit om in februari 1940 opperbevelhebber generaal Izaak Reijnders te vervangen door generaal Henri Winkelman komt aan bod.

Hybrid Warriors

Proxies, Freelancers and Moscow's Struggle for Ukraine
Door Anna Arutunyan
Londen (Hurst) 2022
352 blz.
ISBN 9781787387959
€ 23,-

De Russisch-Amerikaanse onderzoeksjournalist Anna Arutunyan analyseert in *Hybrid Warriors* de methoden van het Kremlin bij wat zij de 'bedekte' Russische invasie van 2014 in de Donbas noemt. Volgens Arutunyan gebruikte Moskou een netwerk aan huurlingen, zakenlieden, plaatselijke politici en nationalistische burgers om het oosten van Oekraïne te destabiliseren en rijp te maken voor de Russische inval van 2022. Arutunyan stelt de vraag of de regering-Poetin door alle losgelaten krachten intussen ook zelf gemanipuleerd wordt. De auteur, die eerder het boek *The Putin Mystique. Inside Russia's Power Cult* schreef, verwijt het Westen ernstige naïviteit in de omgang met Rusland.

